

**Ж.БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту

Д.10.11.029 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 894.341(043.3)

Эгембердиева Аида Абдыжапаровна

**Кыргыз аялдар поэзиясы: көркөм табияты, тарыхый
өнүгүшү, идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрү**

10.01.01- кыргыз адабияты

Филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек-2012

Диссертациялык иш Ишенаалы Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунун Кыргыз адабияты кафедрасында аткарылды.

Илимий кеңешчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Ибраимов Осмонакун Ибраимович

**Расмий
оппоненттер:** филология илимдеринин доктору, профессор
Садыков Абдыкадыр Садыкович

филология илимдеринин доктору, доцент
Айтпаева Гулнара Амановна

филология илимдеринин доктору, доцент
Эшиев Асылбек Мирзатилаевич

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университети, Кыргыз адабияты кафедрасы

Диссертация 2012-жылдын “___” сентябрында саат 13.00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтундагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д.10.11.029 Диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а.

Диссертациялык иш менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547.

Автореферат 2012-жылдын “___” августунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты,
доцент

Кадырмамбетова А.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Иштин актуалдуулугу. Кыргыз аялдар поэзиясы ХХ кылымдагы кыргыз профессионал адабиятынын маанилүү жана бараандуу бир бөлүгү болуп эсептелет. Эгерде кыргыз адабияты өзүнүн өнүгүш тарыхында кайсы бир ийгиликтерге, бийиктиктерге жетишкен деп эсептесек, анда ал ийгиликтерге кошкон аял затынын өзүнчө салымы болгондугу талашсыз. Албетте, кеп мында адабиятка гендерлик көз караштан мамиле кылып, “эркектер жараткан адабият” же “аялдар жараткан адабият” деп ажырым коюуда эмес. Болгону заман шартынан тышкары этникалык менталитет менен адеп-ахлактын таасири өтө күчтүү фактор болгон кыргыз коомунда алсыз жыныстын өкүлдөрү өздөрүндөгү чыгармачылык башталышты кандайча ишке ашырып, андан аркы процессте ал башталыш кандайча улантылып кеткендигин ачып берүү зарылдыгы бар.

Аял затынан чыккан калемгерлердин адабият майданына кошулушу - бул өзүнчө тарых. Кыргыз адабиятынын алгачкы учурунда, 50-жылдарга чейин акын аял затынын ичинен окурмандарга бир гана Н.Жетикашкаеванын ысымы жакшы белгилүү болгон. Кийинчерээк, 50-жылдардын ортосунан тартып, совет доорунун 60-80-жылдары, андан кийин убакыттын өтүшү менен алардын саны арбып жүрүп отурган. 2008-жылы жарык көргөн “Кыргыз жазуучуларынын справочнигине» алфавит тартибинде көз чаптырсак, Ф.Абдалова (1960), С.Абдыкадырова (1935), С.Абдыкеримова (1919-1988), М.Абылкасымова (1936), Т.Адышева (1920-1984), С.Акматбекова (1949), М.Буларкиева (1937), А.Дегенбаева (1941), Д.Жамансартова (1939), Н.Жетикашкаева (1918-1952), Н.Жүндүбаева (1917-2003), Т.Закирова (1948), Р.Карагулова (1946), Ш.Келдибекова (1949), М.Мамазаирова (1943), Ү.Маматова (1951), Ш.Мамбетайпова (1936-1995), Г.Момунова (1937), А.Момунтаева (1951), Р.Мукашева (1949), М.Осмонкулова (1955), К.Сариева (1051), З.Сооронбаева (1924), А.Темирова (1060), А.Тыналиева (1946), Ж.Тынымсеитова (1929-1975), А.Узакова (1951), Ч.Унурова (1949), А.Чойбекова (1947), Б.Чотурова (1955), Г.Шакирова (1955) деген 31 акын киргизилген.

Ырас, Кыргызстандагы башка улуттун өкүлдөрү болгон акындар, котормочулар С.Луговая (1941) менен С.Суслова (С.Токомбаева) (1949) саналган жок, анткени бул изилдөө орус тилдүү поэзияны, проза же драматургия багытындагы чыгармаларды иликтөөнү максат кылбайт. Ошону менен бирге, жогорку тизмедеги З.Сооронбаева, М.Мамазаирова сыяктуу инсандарыбыз көбүнесе прозаик, ал эми А.Темирова болсо драматург катары белгилүү. Бирок булардын чыгармаларынын башатында ыр, лирика тургандыктан, жазуучулук,

драматургдук изденүүлөрүнүн белгилүү бир учурларында ырга кайрылып турушкандыктан, аларды биз милдеттүү түрдө акын кыздардын тизмесине киргиздик.

Ал эми жогорку тизмеге кирбей калган, б.а., Жазуучулар союзунун катарында турбаган, адабиятка кеч келгендиги үчүн Союзга өтө элек болгондуктан справочникке кирбей калган же чыгармачыл Союзга кеч өткөн, же болбосо дегеле өтүүнү максат кылбаган ондогон акындарыбыз бар. А.Бегимкулова, К.Бекназарова, З.Жамангулова, А.Уйлубаева, Ж.Акунова, Б.Медетова, Р.Жекшенова, Д.Маанаева, К.Султанова, Б.Сейитбекова, С.Бегимкулова, Р.Алыбаева, Н.Ногойбаева, Ж.Исабаева, Э.Ажыканова, Ж.Арыкова, В.Бөлөкбаева, Н.Осмонова, А.Базарбаева, Ч.Субакожоева, А.Көкөева, А.Бакирова сыяктуу акын кыздардын алды ыр китептерин чыгарып, калгандарынын чыгармалары мезгилдүү басма сөздөрдө жарык көрүп, окурман журтчулугу тарабынан ар түрдүү маанайда кабыл алынган.

Кыскасы, биздин төл адабиятыбызда өзүнчө бир чоң топ пайда болуп, көркөм маданиятыбызга зор салым киргизген ондогон ысымдар кошулганы айдан ачык маселе. Демейде биз бул чоң топту **аялдар поэзиясы, же кыз-келиндер поэзиясы** деп атап да келебиз. Адабиятыбыздагы бул маанилүү кубулушту бөлүп көрсөтпөгөн бир да аттуу-баштуу адабиятчы же адабият тарыхчысы жок десек эч бир жаңылбас элек.

Албетте, аялдар поэзиясынын эң бышып жеткен, өз алдынча көркөм кубулушка айланган жылдары 60-70-жылдар болду. Аялдар поэзиясынын бул мезгилдеги жанданышын адабиятчы К.Артыкбаев: “60-70-жылдардагы салттуу формада жазылган кыргыз поэзиясынын поэтикалык изденүүлөрү менен көркөмдүк табылгалары жөнүндө кеп козгогондо анын тутумунан эч качан ажыралбай турган дагы бир олуттуу фактыларды аттап өтүүгө болбос эле. Бул – ал жылдары күчтүү өнүккөн кыргыз аялдар поэзиясы. 50-жылдарга чейинки кыргыз поэзиясынын айдынында жалгыз Н.Жетикашкаевдан башка кыргыз аялдарынан чыккан көрүнүктүү акын жок эле. 50-жылдардын экинчи жарымынан тарта кыргыз поэзиясынын картасы кескин өзгөрө баштады. Аялдардан чыккан акындарыбыз атайы күн мурун акылдашып, макулдашып алгансышып, 60-жылдардын башынан тарта поэтикалык изденүү чөйрөсүнө өзүнчө бир чоң топ түрүндө келип киришти...” (7.271-272-бб.), - деп мүнөздөйт. Ошого эле үндөш ойду адабиятчы, кыргыз поэзиясын тереңдетип изилдеген О.Ибраимов да айтат: “Кыргыз поэзиясы жетимишинчи жылдарда да бир өзгөчөлүк менен көзгө түшөт, ал – кыздар поэзиясы” (14.9-10-бб.).

Суроолор туулат: кырк-элүү жыл ичинде мынчалык көп сандаган, ондогон жоон топ акын кыздарды адабий аренага алып чыккан кайсы тарыхый жана маданий-социалдык өбөлгөлөр болду? Дегеле аялдар поэзиясы деген эмне? Анын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүн болгон типологиялык, стилдик-тематикалык өзгөчөлүктөрү кайсы? Адабиятка алар кандайча жана кандай профессионалдык даярдык жана чыгармачылык дымак менен келишти? Эмнени үйрөнүп, эмнени беришти? Алардын ыр дүйнөсүндөгү орду жана добушу эмнеси менен айырмаланат? Кимди туурап, кимден үйрөнүштү? Кайсы адабий багытты тутунушту? Көркөмдүк табити, деңгээлдери кандай болду? Кимисинин сапары узак болду, кимисинин добушу кандай чыкты? Алардын чыгармачылыгында кандай идеялык, стилдик өзгөчөлүктөр байкалды? Дегеле кыргыз аялдар поэзиясынын профессионалдык адабият катары тарыхый өнүгүшү, баскан жолу, берген реалдуу чыгармачылык түшүмү кандай? Кыргыз аялдар поэзиясынын генезиси кайда барып такалат? Аялдар поэзиясын эркектердикинен айырмалап турган өзгөчөлүктөр кайсы? Бул өңдөнгөн ондогон суроолорго жооп табуу, акын кыздардын чыгармачылыгын системалуу иликтөөгө алуу эбак бышып жетилген маанилүү маселе.

Диссертациялык иштин темасынын илимий программалар менен болгон байланышы. Илимий иштин темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен дал келет.

Иштин максаты, милдеттери. Диссертациянын негизги максаты кыргыз адабиятындагы аялдар поэзиясынын пайда болуу, өнүгүү абалын аныктоо, системалуу иликтөөгө алуу болуп эсептелет. Бул максатка жетишүүдө төмөнкү маселелерди кароо милдеттери аныкталган:

- Кыргыз адабиятындагы аялдар поэзиясынын генезиси, эволюциясы;
- Алгачкы акын кыздардын чыгармачылыгынын багыты, тематикасы;
- 40-50-жылдардагы аялдар поэзиясынын өнүгүү тенденциялары;
- 60-жылдардагы коомдук-саясий контексттин шартындагы аялдар поэзиясы, андагы идеялык-тематикалык изденүүлөр;
- 70-жылдардагы медитативдик лирика;
- 80-жылдардагы кыргыз поэзиясындагы модернисттик көрүнүштөр, новатордук тенденциялар, поэтикалык импрессионизмдин белгилери;

- Постсоветтик өткөөл доордогу поэзиянын абалы;
- Кризистик мезгилдеги аялдар поэзиясындагы идеялык-стилдик көрүнүштөр;
- Кыргыз аялдар поэзиясындагы негизги агымдар, багыттар;
- Кыргыз аялдар поэзиясындагы мезгилдик өзгөчөлүктөр.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи катары жалпы адабият таануу илиминин өкүлдөрүнүн эмгектерине, кыргыз адабият таануу илими иштеп чыккан методикалык тыянактарга таяндык. Ю.М.Лотмандын “О поэтах и поэзии: Анализ поэтического текста”, “В школе поэтического слова”, Л.Тимофеевдин “Слово о стихе”, Б.П.Гончаровдун “Звуковая организация стиха и проблема рифмы”, Г.Н.Поспеловдун “Лирика”, “Теория стиха” (Ред. коллегия: В.М.Жирмунский ж.б.), Л.Гинзбургдун “О лирике”, О.Ибраимовдун “История киргизской советской лирики”, ошондой эле А.Эркебаев, А.Акматалиев, К.Асаналиев, А.Садыков, К.Артыкбаев, С.Жигитов, С.Байгазиев, Л.Үкүбаева, К.Даутов, А.Кацев, В.Шаповалов сыяктуу адабиятчылардын поэзия тууралуу эмгектери жетекчиликке алынды.

Иштин жаңычылыгы катары биринчилерден болуп кыргыз адабиятындагы акын кыздардын чыгармачылыгын эволюциялык ирээтте талдоого алып, анын генезисинен тартып эң соңку көрүнүштөрүнө чейинки тарыхый өнүгүүсүн системага салып, комплекстүү кароо, алардын көркөмдүк табиятын, идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрүн мезгилдик алкакта салыштырууга алуу, жыйынтыгында дээрлик бир кылымдык адабий процессти аялдар поэзиясынын мисалында ачып берүү аракеттери эсептелет.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Изилдөөнүн улуттук поэзиянын, анын ичинде аялдар поэзиясынын өсүп-өнүгүү тенденцияларын аныктоодо, акын кыздардын өздүк эстетикалык тажрыйбасын, лирикалык дүйнөсүн, ар кырдуу изденүүлөрүнүн маселелерин, идеялык-тематикалык ар түрдүүлүктөрүн, стилдик өзгөчөлүктөрүн үйрөнүүдө филология факультеттеринин студенттери, адабиятчылар, же жалпы эле кызыккан окурмандар үчүн мааниси чоң деп эсептейбиз. Иштин жыйынтыктары кыргыз аялдар поэзиясы боюнча адистештирилген курстарды, акын кыздардын айрымдарынын чыгармачылык ишмердигин өздөштүрүүгө байланышкан атайын курстарды жана семинарларды өтүүдө жардам берет. Айрым акын кыздардын чыгармалары мектеп программасына да киргизилгендиктен, жогорку класстын окуучулары менен мектептин кыргыз адабияты мугалимдерине да бул иш пайдалуу илимий-теориялык булак болуп берет деп ишенебиз.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

Кыргыз аялдар поэзиясынын генезиси элдик оозеки чыгармачылыктагы бешик ыры, кошок, каргыш, алкыш жанларына барып такалат. Аялдардын атынан ырдалуучу секетпай, күйгөн, арман ж.б.у.с. ырларын кыз-келиндер, апалар өздөрү чыгарган деп айтууга толук негиз бар.

Бүргө хандын кызы Ак Шербет, Акбермет Карагул кызы, Курманжан датка, Бурулча өңдүү аял зат өкүлдөрүнүн бизге жеткен азыноолак чыгармалары канчалык теңсиз коом болбосун кыргыз аял заты өз «кадыры» менен «тегин» ойлоп, көкүрөгүндөгүсүн ачыкка чыгарганга кылымдар бою далалат кылып келгендигин билдирет, ал эми аталган инсандар кыргыздын жүрөктүү кыздарынын элесин берет.

Кыргыз аял заты ыр өнөрүнүн дагы башка өнүктөрүндө жүзүн көрсөткөнүн семетейчи Сейдана Молдокееванын өмүр жолу менен чыгармачылыгы тастыктайт.

Кыргыз профессионалдык адабиятынын А.Токомбаев, К.Тыныстанов, С.Карачев өңдүү өкүлдөрү баштаган аялдар тендигин чагылдыруу, аны тилек кылуу аракеттери өз кезегинде кыргыз кызынын өзүнүн чыгармачылыкка кадам ташташын шарттады.

40-жылдардын аягында Н.Жетикашкаеванын гана ысымы белгилүү болсо, анын катары 50-жылдары толукталып, 60-жылдары болуп көрбөгөндөй өстү.

40-60-жылдардын акын кыздарын негизинен коомдук темалар, эне-бала, мекен тагдыры кызыктырды. Мунун өзү курулай шаңдануучулукту, бийик патетиканы ж.б. байкатты. Эркек акындар кайрылган темаларга кайрылса дагы, алар өз тагдырын тобокелге салгыдай опурталдуу ой айтуудан алыс болушту. Алардын адабиятка келиши кандай тынч болсо, андан кийинки изденүүлөрү дагы ошол маанайда улантылды.

Бул мезгил ичинде өзүнүн ички дүйнөсүнө үңүлүп, жеке тагдырын, тактап айтканда, баласыздыгын ырга салган акын С.Абдыкеримованын чыгармачылыгы аялдар поэзиясында индивидуалдуулуктун орун ала башташын чагылдырды.

60-жылдары жалпы совет адабиятында болуп жаткан мазмундук жана формалык изденүүлөр кыргыз совет адабиятын дагы кыйгап өтүп, бул жагдайда калем сынаган акындардын ичинде аял зат өкүлү М.Абылкасымова өзүнүн “Эстелик сүйлөйт” поэмасы аркылуу кыргыз поэзиясына жаңылык алып келди.

70-жылдары кыргыз адабиятында медитативдик лирика аялдардын, тактап айтканда, С.Акматбекованын калем аркылуу жаралды.

80-жылдары модернисттик тенденциялар, новатордук көрүнүштөр ал мезгилде адабиятка келген калемгерлердин эмес, көбүнөсө ага чейинки С.Акматбекова, Р.Карагулова, Ш.Келдибекова ж.б. акындардын ырларынан көрүндү. Башка бир катар акындарда абстракттуулук күч алды. Н.Ногойбаева, Б.Карагулова, М.Тураеванын сезимди ашкере жылаңачтап көрсөткөн интимдүү ырлары кыргыз поэзиясынын жаңы барагын ачты.

Постсоветтик доордун поэзиясында кризистик маанай орун алып, өткөөл доордун элеси чагылдырылды. Улуу муундун акындарынын ичинен Кыргыз эл акыны М.Абылкасымова тарыхый темаларга басым койду. Бул мезгилдин жаш калемгерлери үчүн С.Акматбекованын тажрыйбасы өзүнчө мектеп болду.

Кыргыз аялдар поэзиясы тематикалык, идеялык-стилдик жактан жөнөкөйдөн татаалды карай өсүү жолунда болду.

Мезгилдик жактан алар адабиятка кечирээк баш багып, негизинен эркек акындар кайрылган темаларды кайталап жүрүп отурушту. Аялдар поэзиясынын эркектердикинен айырмачылыгы алардын дүйнөнү сезимтал кабылдагандыгына байланыштуу.

Издөнүүчүнүн жеке салымы болуп кыргыз аял акындарынын чыгармачылыгынын кыргыз адабият таануу илиминде алгачкы ирет кеңири планда системалуу изилденип жатышы эсептелет.

Изилдөөнүн апробациясы. Диссертациялык иштин жыйынтыгы боюнча “Постсоветтик учурдагы кыргыз аялдар поэзиясынын абалы” (“Соңку кыргыз адабияты” илимий конференциясы. КМУ, филология факультети, 22-апрель 2011-ж.) деген баяндама жасалган. Иш И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университетинин алдындагы Мамлекеттик тил жана маданият институтунун Кыргыз адабияты кафедрасы тарабынан сунуш кылынган. Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунда талкуудан өткөн. Кошумча талкуулар К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин Кыргыз адабияты кафедрасында жана К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин Кыргыз адабияты кафедрасында өткөрүлүп, иш коргоого сунушталган.

Иштин жыйынтыктарынын басма сөздө жарык көрүшү. Иштин негизги мазмуну “Кыргыз аялдар поэзиясы: көркөм табияты, тарыхый өнүгүшү, идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрү” (2012) аттуу монографияда чагылдырылган. Мындан тышкары УАКтын талабына жооп берген басылмаларда 26 макала, мезгилдүү басма сөздө 5 макала жарык көргөн. Автордун “Жылдар үнү” (2006) аттуу китебинде аялдар поэзиясы боюнча 3 макала орун алган.

Иштин структуралык түзүлүшү киришүүдөн, ичинде 11 параграфты камтыган төрт главадан, корутундудан жана адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын көлөмү - 322 бет. Колдонулган адабияттардын саны - 155.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, анын буга чейинки изилдениш деңгээли, диссертациянын максат, милдеттери белгиленип, анын методологиялык негизи, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү ачылып берилет. Ошондой эле коргоого алынып чыгып жаткан негизги жоболор жана изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы, публикацияланышы тууралуу маалыматтар келтирилет.

“Кыргыз адабиятындагы аялдар поэзиясынын пайда болушу жана калыптанышы” деп аталган **1-глава** өз ичинде 4 параграфты камтыйт.

“Кыргыз аялдар поэзиясынын башаты, элдик оозеки чыгармачылыктагы орду (обзор иретинде)” деп аталган **биринчи параграфта** кыргыз дүйнө таанымында аял затынын орду кандай болгондугу иликтөөгө алынып, мифтериндеги Умай эне менен Бугу эне түшүнүктөрү, эпостору менен элдик поэмаларындагы Чыйырды, Каныкей, Айчүрөк, Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Ак Мөөр өндөнгөн ондогон кейипкерлердин орун алышы анализденет. Элдин ишениминдеги аял заты ыйык деген мааниге жакындашуусу, айталы, «Манастагы» аба-ырайын каалагандай өзгөртүүгө жөндөмдүү Көкмончок, кыйын кырдаалда Кошойго көмөкчү жар болгон Арууке, Алмамбеттин жары – Арууке, Семетейдин жубайы - Айчүрөк (керек учурда ак куу кебин кийип учкан), анан барып акырындык менен адамдаша баштаган (очеловечение) аял өкүлдөрү - баатыр Сайкал менен Куялы, Эр Манастын жары Каныкей, баатыр кыз Жаңыл Мырза ж.б. көрүнөт. Бул тизмектен көрүнүп тургандай, элдин өзү ыйык туткан аялдары системалуу түрдө адамдаштырылып, символдоштурулуп, ошол эле учурда жөнөкөйлөштүрүлүп, реалдаштырылып жүрүп олтурат. Анан келип ошол баяндардын башкы кейипкери болгон аял өзү жаратман болуп (биологиялык жаратмандыгын – тукум улоочулугун эске албаганда), өз көкүрөгүнөн сызылып чыккан ой-туюмдар аркылуу аялдык көз караш менен өз дүйнө таанымын жараткандыгы белгиленет.

Кыргыз адабияты кылымдар бою негизинен оозеки түрдө жашап келгендиги жакшы белгилүү. Бир акын чыгарган ырды кийинки муундагылар дагы толуктап же өзгөртүп ырдап, эзелки автор дээрлик

дайым унутулуп келгендиктен, оозеки чыгармачылыктын салттуу ыгына, мүмкүнчүлүктөрүнө жараша жаралган туундулар негизинен азыркы фольклор изилдөөчүлөр аныктаган түркүмдөргө сыят. Ошондуктан «Өнөр алды – кызыл тил» деп эне тил катуу баркталган. Эркектерге салыштырмалуу эрки кыйла чектелгендиктен, кыз-келиндер өздөрүнүн талантын жетиштүү даражада ачыкка чыгара алган эмес. “Эрк”, атүгүл чыгармачыл илхам – “эргүү” – “эр күүсү, эрдик күү, эр деми” да “эркекке” уңгулаш болгону, жүүнү бош, жалтак, сөзүндө тура албаган эркектерди катын деп акаарат кылган адат да ушуга байланышкан.

Ошого карабастан, социалдык теңсиздик, илгерки үй-бүлөлүк, патриархалдык коомдук мамилелердин шартында Бурулчадай баарын тобокелге салып, керек болсо салт-санаадагы уят-сыйытка, өлүмгө да тике караган курч келиндер чыккан. Аялдардын атынан ырдалуучу секетпай, күйгөн, арман ж.б.у.с. ырларын кыз-келиндер, апалар өздөрү чыгарган деп айтууга толук негиз бар. Бизге жеткен “Кыз менен жигиттин айтышы”, “Талым кыз менен Көбөктүн алым сабагы” сыяктуу чыгармалар ак жоолукчандардын даремети эркектердикинен эч калышпастыгын күбөлөп турат. Айрыкча “Талым кыз менен Көбөктүн алым сабагы” мазмунунун тереңдиги, көркөм элестүүлүгү, фантазиясынын байлыгы, батылдыгы, баатырдыгы жагынан да Сократтын акылман усулуна шайкеш келээрин адабиятчы С.Байгазиев белгилеген. Жомокторундагы Жээренче, Акыл Карачач акыл-эстүү гана болбостон, кыйытып образдуу кеп айткан, метафоралуу ой жүгүртө билген. Демек, кыргыз сөз өнөрү аял затында да болгон. Кыргыз адабияты Октябрь революциясынан кийин эле пайда боло калган эмес, анын тамыры тереңде, байыркы замандарда. Кыргыз аялдарынын чыгармачылыгынын башатында бешик ыры, кошок, каргыш, алкыш жанрлары өзгөчө орунду ээлегендиги аталган параграфта белгиленет.

Кыргыз аялдар чыгармачылыгы ириде бешик ыры менен кошоктордон башталган десек, А.Токомбаев, А.Жутакеев сыяктуу бир катар акындар аялдар жаратмандыгынын үлгүсү болгон кошок жанрына чыгармачылыгынан орун беришти. Айталы, А.Токомбаевдин 1924-жылы жазылган “Ленин тууралуу” деген алгачкы китебине бардыгы болуп 16 ыр киргизилген жана 1927-жылы Орто Азия китеп басмасы тарабынан жарыкка чыккан. Бул жөнүндө акын өзү: “Ленин өлдү!” – деген кабар келди. “Всякое несчастье приносит с собой и какие-то блага” – деп Бетховен айткандай, жүрөгүмдү эзген улуу кайгы мени кескин кыймылга келтирди. Ленин өлүүгө мүмкүн эмес эле! “Өлдү!” деген кабар дүйнөнү бүркөп жибергенсиди, жүрөк өрткө

айланды, көздөн аккан жашым менен бирге көтөрүлүп, кошок ырлар чыга келди, таң аткыча кирпик какпай отуруп ыр жаздым. Ленинге болгон элдин махабатын, мунун жана анын өлбөстүгүн баяндаган “Ленин жөнүндө” – деген эки дептер ыр таң атканча даяр болду. Ал менин туңгуч ырларым жана биринчи китебим. Бул китеп канчалык жупуну үйрөнчүк болгону менен мага кымбат, унутулгус окуя болуп калды. Ошентип, адабияттын дарбазасын улуу устат Ленинди даңктоо менен ачтым” (20.28-29-бб.), - деп жазат. Бул китеби жарык көргөнгө чейинки эл ичиндеги кошокчулук алгачкы тажрыйбасы туурасындагы А.Токомбаевдин: “Кошокчу аялдарды туурап бөйрөгүмдү таянып кошом”, - деген эскерүүсү дагы аял затынын адабиятта үйрөнчүк гана эмес, керек учурда үйрөтүүчү дагы болгондугун далилдеп тургансыйт.

“Маселенин изилдениши” делген **экинчи параграфта** кыргыз аялдар поэзиясы жаатында бизге чейин болгон изилдөө иштерин талдоого алдык. Аларда аталган маселе толук түрдө эмес, айрым акындардын жеке чыгармачылыгына кайрылуу мүнөзүндө ишке ашырылган. Айталы, М.Абылкасымова тууралуу Г.Кулмамбетованын, С.Акматабекова тууралуу Айкүмүш Аксынын, Т.Адышева тууралуу С.Сарыковдун кандидаттык диссертациялары корголуп, аталган акындардын поэзиясы адабият таануу илиминде атайын иликтөөгө алынган. Параграфта биз ал изилдөөлөрдөгү тыянак, жоболор менен биздин келишкен, келишпеген жактарыбызды белгилегенге, ошол акындарга карата өзүбүздүн жеке пикирибизди билдиргенге аракет жасадык. Айталы, Г.Кулмамбетова М.Абылкасымованын постсоветтик учурда тарыхый темаларга кайрылышын жеңиш катары бааласа, биз бул пикир менен кошула тургандыгыбызды, экинчи жагынан ошол темаларга кайрылуунун өзүн бир кезде совет өлкөсүнүн өңчөй ийгиликтерин, бийик нерселерди ырдап көнгөн, даңазасы зор Эл акынынын уруулук “майда” темаларды ырга салып калган “жеңилишиндей” дагы баалай тургандыгыбызды билдирдик.

Бизге чейинки изилдөөлөр, албетте, бул үч диссертация менен чектелбейт. Эң алгачкы чыгармачыл инсан З.Лепесова тууралуу жалгыз изилдөө болгон А.Эркебаевдин ойлорун, Ж.Тынымсеитова туурасындагы К.Артыкбаевдин, С.Акматабекова тууралуу Л.Үкүбаеванын ойлорун талдоого алдык. Булардан тышкары Т.Адышева, Н.Жүндүбаева ж.б.лар туурасындагы портреттик кайрылуулар дагы талдоого алынды. Жыйынтыктай келип, бул параграфта кыргыз аялдар поэзиясы толук, системалуу иликтөөгө муктаж экендиги тууралуу корутунду чыгарылды.

“Н.Жетикашкаева – кыргыз адабиятындагы аялдар поэзиясынын башпоочусу” деген **үчүнчү параграфта** акындын

чыгармачылыкка келүүсү, изденүүсү тууралуу сөз болот. Кыргыз кызынын колуна калем кармап, оюндагысын кагаз бетине түшүрүү мүмкүнчүлүгүнүн ачылышы ал мезгилдин жеңиши болгон. Коомдук турмушка аздап аралашып, өлкөдө болуп жаткан абалды сүрөттөп, анын картинасын түзүп жаткандыгы, кыргыз кызынын сөз алып жатышынын өзү кыздар адабиятынын андан аркы жайбы, тезби, ийгиликтүүбү, кем-карчтуубу, өнүгүшүнүн башкы шарты болгон.

Кыргыз адабияты бул мезгилде бир топ профессионалдашып, жаңы форма, ык, мазмунга түшүп, кечээги өзү чыккан фольклорго башкача көз менен карап, андан алган тажрыйбаларын иштеп чыгып, кайра өздөштүрүп дегендей, аңдап-билүүнүн, сүрөттөөнүн, көркөм ойлоонун такыр башка деңгээлинде, бийиктигинде болуп калган деген менен, фольклордон дагы деле жөн жай кол үзүп кете элек кези болчу. Н.Жетикашкаева ырларын обондотуп айтып берчү экендигин акындын кийинки өмүрлүк жары, белгилүү жазуучу, драматург К.Жантөшевдин кызы Ж.Касымалиева диссертациянын автору менен болгон маегинде жылуу эскерген эле. Обондотуп айтуу салттуу кыргыз ырларынын кулакка жедеп сиңип калгандыгынан, кыргыз дүйнөсүнүн али салттуу көркөм дүйнөдөн алыстай электигинен болуу керек.

Мазмундук жактан Н.Жетикашкаеванын ырларын коомдук темалар түзөт. Үй-үйлөрдө Ильич шамы жанып, колхоз айылында катар-катар көчө түшүп, түз жолдор салынып, жаш бөбөктөр менен өспүрүмдөр мектепке катталып, машиналар көчө аралап, ага эл сонуркап, эмгек кызуу кайнап турган доор шарданын Нуркамалдын ар бир ырынан көрүп, сезүүгө, туюуга болот. Совет доорунун жыргалчылыгын жан эбиле ырдай берип, акын жадагалса ааламдагы Ай менен Күндү, теребелдеги бак-дарактарды, ошол эле кыргыздын тоолорун, сан миң түрлүү гүлдөрдү, ажайып танды, күн менен түндү дагы унутуп койгон сыяктуу. Бүткүл жан дүйнөсүндө ошол ырыстуу заманды берген Ленин менен партияга эбилип-төгүлгөнү, албетте, ал учурда калем кармаган бардык эле калем ээлеринин дүйнөсүнө таандык болгон.

Чыгармачылыктын байып, кеңейиши үчүн белгилүү бир шарттар зарыл. Бул жагынан акындын Москвадагы Луначарский атындагы институтка тапшырып, артистик өнөргө ээ болуп, чоң шаардын маданиятын алышы эң жөнөкөй алганда, чыгармачылыгындагы тематикалык өзгөрүүлөргө өбөлгө түзгөн. «Москвама», «Ленин шаарын көргөндө», «Гүлдөй бер» сыяктуу ырлары буга мисал. Акындын Москвадагы театр окуу жайын бүткөн учуру 1941-жылга туш келет. Бул учурда Ата-Журттун башына оор мүшкүл түшүп, элдин азамат эр-уландары майданга аттанышы, кылым башындагы теңдик

заман Нуркамалга кандай таасир этсе, Ата Мекендик согуш андан кем эмес таасир калтырды. Көзүн ачкандан элинин тагдырын ырдап көнгөн акын, эл башына түшкөн мүшкүлдү жүрөгү менен терең кабылдаса, экинчи жагынан, майданга узаган жакын адамдарынын – биринчи жолдошу Ө.Жакишев менен иниси Рысбектин набыт болушу акын жүрөгүнө өтө катуу тийген. Катуу тийгендиги ушундан көрүнөт, атайын билими менен Кыргыз драмтеатрында эмгектенсе да, өзүнчө образ түзүп, актриса катары көрүнө алган жок. Анткени, анын акындыгы жеңип кетти. Эл башына түшкөн оор кырдаалда элдин демине-дем кошо турган илептүү ырларды жазууну ал актрисалык милдетинен дагы жогору койду.

Иште келтирилген С.Орозобекованын Нуркамалдын өзү менен кеткен өксүгү жөнүндөгү ою адабияттагы соцреализм деген түшүнүктүн биз азыр түшүнүп жаткан залакасы болушу толук мүмкүн. Анткени акындын жеке керт башындагы арманы менен кайгы-касырети заман картинасынын аркасында калганы көрүнөт. Биздин пикирибизде акындын бөбөк темасындагы ырларынын катарында сөзсүз өзүнүн баласыздыгы жөнүндө жаралган бир нече ырлар турушу мүмкүн болчу. Ал эле эмес, өзүнүн айыккыс дартын сезип-туйган акын өмүр-өлүм темасында дагы нечен толгонгон болушу мүмкүн, бирок мындай мазмундагы ырлары окурманга жеткен жок. Бул да болсо кыздар поэзиясынын көмүскөдө калган “актай барагы” катары бааланууга тийиш.

Аталган параграфта Н.Жетикашкаева убагында пьеса жазууга да далалаттангандыгы замандашынын эскерүүлөрү аркылуу ырасталат, бирок акындын ириде поэтикалык жүзү ачылып берилет, “Жанган жалын” поэмасы дагы талданат. Поэманын сюжети согуштан жарадар болуп кайткан Акылбектин жаңылыш кеп угуп, асыл жары Гүлүмдүн башка бирөөнө башы байланганына ичи тызылдап келе жаткан учурунда экөөнүн көрүшүүсү менен өнүгөт. Ортосундагы маектерден улам, турмуш чындыгы ачыкка чыгып, асыл жары Гүлүмдүн дайынсыз болгон жарын күтүп, колхоздо тынбай эмгектенип, уулу Азаматты өстүрүп жаткан ыймандуу өмүрү айкын болот. Окуяны чагылдырууда акындын лирикалык чегинүүлөрү барып келип эле анын өзүнүн жеке тагдырына чырмалышып тургандай: «Кандай жаман, Кандай кыйын, Эки жүрөк бөлүнгөн. Эстей калса, Көңүл чөккөн, Көздүн жашы төгүлгөн. Ооба, кыйын Жаш адамга Сүйгөнүнөн айрылуу...» (10.130-б.).

Поэмасынын сюжетин эки жардын аман-эсен көрүшүүсү менен бүтүрүшү акын дилинде өзүнүн өмүрлүк жары менен көрүшүүгө карата кыял, «өлдү» деген суук кабар жаңылыш болуп калса деген аруу

ниет эмес деп айта албайсың. А балким, өз тагдырын моюндап, ага башын ийсе дагы, акын башкаларга мындай айрылууну ыраа көрбөстүгүн чыгармасында агедил чагылтып турат. Аталган поэма акындын портретине максаттуу түрдө кайрылган макалаларда гана маалымдалганы болбосо, ал өз мезгилиндеги поэмалардын ичинен суурулуп чыгып, анчейин көзгө көрүнө алган жок. Өзүнүн мазмундук астейдилдигине карабастан, акындын лирикалык бул поэмасы буга чейинки согуш, тынчтык жөнүндөгү лирикаларынын жыйынтыктоочу формасы катары көбүрөөк көзгө урунат.

“40-50-жылдардагы аялдар поэзиясынын өнүгү тенденциялары” деген **төртүнчү параграфта** алгач коомдук кырдаал тууралуу сөз болуп, Улуу Ата Мекендик согуштун башталышы акын жигиттердин бир даарынын өмүрүн алгандыгы маалымдалат. Ушундай шартта адабият айдычында Н.Жетикашкаванын аркасынан С.Абдыкеримова, М.Буларкиева, С.Абдыкадырова, Н.Жүндүбаева, З.Сооронбаева, Т.Адышева, Ж.Тынымсеитова, М.Абылкасымова сыяктуу акындардын чыгармачылык жүзү ачылып, ырлары жарык көрүп, алды өздөрүнүн алгачкы ыр китептерин чыгарууга үлгүрүштү. С.Абдыкеримованын тагдыр жолун анын ырларынан көрүүгө болот: “Отуздан жашым өткөнчө, Ойлодум бала көрөм деп, Баланын көрбөй дидаарын, Бул бойдон кантип өлөм деп.//Кыялым бала ойнотуп, Кубанып далай сүйүндүм. Ашкан соң кырктын бешинен, Амалсыз анан түнүлдүм.//Түнүлүп үмүт үзүлдү, Туткактап муң-зар ичимди. Ындыным өчүп үшкүрүп, Ысык жаш жууду жүзүмдү.//Чымын-чиркей, чымчыкта, Чырмалып жүрөт миң дана. Эрмексиз нечен мендейди, Ээрчисе кантет бир бала.//Эмчегим ийип дирилдеп, Эне болуп көрбөдүм. Жалындап күйүп жүрөгүм, Же, баласыз күнгө көнбөдүм.//... Асман-жерди көтөрүп, Ааламды баккан нур дүйнө. Телегейин тең көрүп, Тегиздик кылдың сен кимге?//Көңүлсүз сүйлөп көнгөндөн, Кекилик жакшы тордогу. Кокоюп жалгыз жүргөндөн, Куу арча жакшы тоодогу” (2.57-58-бб.).

Бул ырды Жеңижоктун “Балам жок” деген айтылуу ырынан төмөн турат деп ким айта алат? Акыркы эки куплеттеги салыштыруу кимдин дагы болбосун жүрөгүн типирете турган, акындын өзүнүн көкүрөгүн тешип, сызылып чыккан арманы эмей эмне? Бул арман Жеңижокто төмөнкүдөй берилет: “Аргымак жалы кайрылса, Тармал эмей эмине? Артында бала калбаса, Арман эмей эмине?//Кайрылышта мүрзөмдү, Кайрылып барып ким көрөт, Кайгырып жашын ким төгөт? Бурулушта мүрзөмдү, Бурулуп барып ким көрөт? Буркурап жашын ким төгөт?//Ак куурайда муун жок, Аркамда калган уул жок. Көк куурайда муун жок, Көтөрүп баккан уул жок” (16.302-303-бб.).

Тышынан бир окуган адамга ыргагы, кайрыгы бирдей бул ырлар бир эле муңду муңдап жаткандай көрүнөт. Ичине үңүлө келгенде биринчи ырда бала жоктуктун арманы деталдаштырылып, анын аял заты тарабынан айтылып жатканы акыркы саптарынан айкын болот. Жеңижоктун ырындагы арман адатта артында тукум улаар туяк калпырууну милдет туткан эркек адамдын арманын чагылтат. Акын аял үчүн көргөн баласы уул болот беле, кыз болот беле, айырмасы жок. Дегинкиси эмчеги дирилдеп ийип, бала эмизип, энелик ырахатты көрбөгөнүн арман кылат. Ал эми Жеңижокто кыз эмес, артында калган уул жок экендиги баса көрсөтүлүп жатат. Кыргыз дүйнө таанымындагы тукум улоо түшүнүгү, милдети билинбей эле Жеңижок акындын подсознаниесинде орун алган. Ал аял затына караганда өзүнөн кийин тукум калтыруу милдетин энелик ырахаттан тереңирээк мааниде чагылтат. Башкача айтканда, энелик ырахат менен эркектик милдет бул жерде бет алышат. Ал эми баласыздыкты куу арчага, экинчи мисалда муунсуз көк куурайга салыштыруудагы ойлоо, кабылдоо, ойду берүү окшоштугу аял же эркек адам тарабынан айтылып жаткан арман жөнүн эмес, кыргыз дүйнө таанымындагы жалпы образдык системанын үлгүсүн көрсөтөт. Деген менен, С.Абдыкеримованын ырлары жалаң кейип-кепчүүдөн турбайт. Анын өмүрүн шаңга бөлөп, жыргал тартуулап турган Ленин, Коммунисттик партия, советтик доор бар. Акын алгачкы ыр китебинде бул темаларга агынан жарыла, кандай кайрылса, өмүрүнүн акырына чейин ал кызыл сызык сыяктуу акындын чыгармачылыгын аралай, үзүлбөй жүрүп отурган.

Т.Адышеваны биз татаал тагдырлуу, ыр дүйнөсүнө табигый түрдө билинбей кирген, ыр анын каалоосундагы же тандоосундагы нерсе эмес, ириде тагдыр сыяктуу туюлган акын катары билебиз. Ыр жазууну башынан максат кылбаса дагы, Ж.Бөкөнбаев сыяктуу акындын жары болуп калуу, акындын ысыгына күйүп, суугуна тоңуп, аны менен турмуштун ачуу-таттуусун бирге аркалоо, адабиятта болуп жаткан абалды жон териси менен сезүү, байкалбай анын бир күйөрманына айлануу, капылеттен өмүрлүк жарынан айрылуу, жалгыздык, өкүт, күйүт, муң – мунун бардыгы адамдын жан-жаратылышын кайра башынан өзгөртүп, адабияттын күйөрманын адабияттын кишисине айлантып койгондугун акын деле алгач анчейин аңдаган эмес. Бул мыйзам ченемдүүлүк, башындагы тагдыр тууралуу Т.Адышева Ж.Бөкөнбаевдин турмуш-жолу, өмүрүнө арналган эскермеси “Кылы үзүлгөн комузумда” астейдил баян эткен: “...Эми мен Жоомарттын үйүнө гана барбастан, кыргыз совет адабиятын курган залкар адабий ишмерлердин, нукура таланттардын үй-

бүлөсүнө, б.а., кыргыз көркөм адабиятынын, маданиятынын, искусствосунун үй-бүлөсүнө кошулдум” (6), – деп.

Ырас, акындын чыгармачылыгы турмуштун ошол алгачкы оор соккусунан - өмүрлүк жарынан айрылгандан кийин башталды деген менен, ага чейин деле көрөңгөсү бөксө болбогондугун адабиятчы И.Жумабаев белгилейт: “Болочок акындын атасы Жунушбай “Манастан” тартып макал-лакаптарга чейинки кыргыз фольклорун жакшы билген. Үй-бүлөдөгү жалгыз кыз Тенти ар дайым атасын ээрчип, анын айткандарын көп уккан, бир тобун жатка билип алган. Албетте, мунун өзү кичинекей кыздын көркөм аң-сезиминин калыптанышында маанилүү роль ойногондугу талашсыз. Бирок Тенти бала чагында да, эс тарткандан кийин деле көркөм чыгармачылык менен шугулданууну көздөгөн эмес экен. Акындын “Кылы үзүлгөн комузум” аттуу эскерүү китебиндеги “Ал кезде ыр жазуунун эмне экендигин түшүнбөчүмүн. Акындар, жазуучу адамдарды бир башкача жаралган жандай баамдачумун” деген сөздөрүнөн ушундай тыянак чыгарууга болот” (11.137-б.). Акындын: “Деги эле мен ырды сапырылтып көп жазышты анча каалабайм. Менин көңүлүмдү, жүрөгүмдү бир нерсе ээлеп, ал мени толкуптаса кандай болсо да жазылышы керек үчүн гана өзүмдү зордой албайм. Ырдабоого, жазбоого эркинди койбой өзүлөрү суранып турбаса анын элге жетиши да, ыр болушу да кыйын го” (5.255-б.), - деп поэзияга карата билдирген оюн аталган адабиятчы акындын 1947-жылы “Советтик Кыргызстан” журналына “Акын” аттуу алгачкы ыры жарыялангандан кийин, “Корея” деген экинчи ыры эки жылдан соң, б.а., 1949-жылы, ал эми алгачкы ыр жыйнагы “Заманым” 1961-жылы араң чыккандыгы туурасындагы маалымат менен ырастаган.

С.Абдыкеримова менен Т.Адышеванын чыгармачылыкка мамилеси кандай болсо, алар сыяктуу өз чыйыры менен келген калган акындар дагы коом, мекен алдында өз сөздөрүн айтып калууга үлгүрүштү. Жигиттерге караганда кыздардын адабиятка кеч келиши бир кезги эркек акын-жазуучулар басып өткөн жолдун андан кийинки мезгил алкагында акын кыздар тарабынан кайрадан кайталанышын шарттады. Алар адабиятка жигиттер сыяктуу эле баш бакты, фольклордун кучагынан аздап суурулуп чыгышты, ошол эле темаларда иштешти, айырмасы, “Чалкар”, “Балка” сыяктуу псевдонимдер менен чыгармаларын жарыялагыдай опурталдуу ой айтышкан жок. Алардын адабиятка кириши кандай тынч болсо, адабияттагы андан аркы жолу дагы беймарал, эч кимге “тийиштиксиз” башталып, калыптанып жүрүп отурду. Айырмасы, алардын поэзиясында поэтикалык “мен” эртерээк баш бакты. Анткени, алар канчалык коомдук темаларга

кайрылышпасын, өздөрүнүн дүйнөсүнө дагы үнүлүп, кайгы-касыретин, кубанычын камтый кетишти.

Ж.Тынымсеитова 1957-жылдан баштап колуна калем алып, ошондон тарта ырлары облустук, борбордук гезит-журналдарга жарыяланып келген. Ал ырларынын топтолмосу 1961-жылы “Сыбызгы” деген ат менен китеп болуп чыккан. Китептин аталышынын өзү эле ички кайрыктардын сызылып чыккан назик агымын туюнтат. Буга чейин жарык көргөн “Жанган жалын”, “Жаңырган өлкөдө” (Н.Жетикашкаева), “Өчпөс нур” (С.Абдыкеримова) сыяктуу китеп аталыштарына салыштырмалуу, көбүрөөк ички туйгуну туюнткан бул аталыш өз ичине кирген ырлардын дагы ошол маанайда экендигин кабарлайт. Доордун катаал шарттарында төрөлүп-өсүп, тарбияланганы менен акындын ырларындагы маанай аларды аял киши жаратканын жеңил байкатат. Китептин алгачкы беттеринин бириндеги эле аталышы жок ырга кайрылсак: “Мингени поэзия – учкул жорго, Камчысы болот калем болуп колдо. Нечендер закымданып сызып барат, Кээде чаап, кээде бөжүп даңгыр жолдо. Кимиси тынбай чуркаар экен дешип, Калың эл карап турат ондо-солдо. Өр жерди түздөй чуркап нечен күлүк, Марага жакын калган чыгып жонго. Кечигип мен да барып түшкөнсүдүм, Күлүктөр узап кеткен чыйыр жолго, Бул ырлар – эмгегимдин бир бүчүрү, Жетсем деп тынбай келем ошолорго (12.29-б.).

Ырдын сөз кошуна кайрылсак, акын символдук образдарды жыш берген, жорго деп поэзияны, камчы деп калемди, калың эл деп окурманды, күлүк деп акындарды туюнтат. Символдук биринчи сөздү алгачкы сапта тире белгиси аркылуу кайрадан өзү чечмелеп берет. Бул ырды Жумакан акындын өзү кучагына сүңгүгөн поэзия жөнүндөгү түшүнүгү, элестөөсү дешке болот. Адатта адабиятка кадам койгон талапкерлердин дээрлик бардыгында бул темадагы ой жүгүртүү орун алат. Ж.Тынымсеитованын таанымында поэзиянын элеси өзүнүн элдик турмуш-тиричилигинен обочо эмес. А.Осмонов поэзияны ак боз атка салыштырган сыяктуу, Ж.Тынымсеитова дагы жоргого салыштырат. Ал жоргонун багыты жонду карай кетет. “Өр жерди түздөй чуркаганы” жоргонун туягынын курчтугун, калемдин болоттон экендиги калемдин курчтугун туюнтат. Ошол топ күлүктүн арасындагы лирикалык каармандын өзүнүн орду бар – азырынча жоон топ күлүктөрдүн аягында, бирок жоон ортолоп барып, бир аздан соң алдыга озоорунан шек кылбайт. Адабиятка аралашып баштаган талапкердин деми, үмүтү, кыялы бул ырда берилген. Акын өзү аталган топко 32 жашында кошулган. Салттуу мерчемден алганда, бул адабиятка кеч баш багуу,

бирок кеп андан кийин эмне чыгармаларды жараткандыкта. Бул жагынан акындын өзүн-өзү күнөөлөөсүнө себеп жоктой.

Ж.Тынымсеитованын ырлары окуганга ийкемдүү, укканга угумдуу, көңүлгө жугумдуу келип, кыргыздын салттуу ырларындай жеңил, оңой кабылданат. Ырлары тематикалык жактан кыргыз турмушуна жакын. “Чабан кызга окшодум”, “Комуз күүсү”, “Сүрөтчү”, “Он-Арчам”, “Уялдым”, “Чабандын болдум эрмеги”, “Нарын”, “Жайлоодо”, “Чабанга”, “Кыйытып эске салды”, “Карап койчу”, “Артык экен баарынан”, “Кыргызымдын төрүндө”, “Май айы”, “Көрдүм”, “Бах жытың ай, мамыры” деген бул жерде аттары толук аталбаган ондогон ырлар акындын карама-каршылыксыз, тынч, беймарал, бейкут жан дүйнөсүнөн кабар берет: “Жакшы жердик түркүн жипке күтүнгөм, Быйыл жайда бир туш кийиз бүтүргөм. Чачыраткан алтын нурун ааламга, Чарчылыкка Кремлди түшүргөм.//Кубанамын көргөн сайын күнүгө, Берекенин куту бардай үйүмдө. Өчкүс кылып жибек менен сайгамын, Өөнү болбос өз жүрөгүн сүйүүгө.//Курчаган гүл көрк бергенсыйт өңүнө, Тартып койдум бет маңдайга көрүнөө. Тура берсин уюткусу таалайдын, Ак калпактуу кыргызымдын төрүндө” (12.37-б.).

Ырда акын өзүндөгү турмуш чындыгынын бир көрүнүшүн эч жасап-түзөбөй эле, жеңил, элпек тил менен айтып берет. “Жакшы жердик түркүн жип”, “туш кийиз”, “чарчылык”, жибек”, “сайма”, “өөн”, “кыргыздын төрү” түшүнүктөрү кыргыз аял затынын дүйнө таанымын, карапайым турмуштук буюмдарга карата жылуу мамилесин байкатат. “Чарчылыкка Кремлди түшүргөндүгүн” кубануу менен кабарлаган астейдилдик советтик тынч замандагы кенен ата журтпун койнундагы санаасыздыкты, өлкөнүн борборуна, анын өлбөс-өчпөс элеси болгон Кремлге урматтоону туюнтат. Жаратылышка, пейзажга, жыл мезгилдерине, туулган жердин ой-кырларына, энеге, эмгекке, дос-курбуга, мектепке, айылга, адамдарга карата агынан төгүлгөн бул жана акындын мындан кийинки “Нарын толкундары” (1963), “Соң-Көл дептери” (1966), “Ыргактар” (1974), “Ата-Журт ыргактары” (1979) китептериндеги ырларды романтикалык поэзия деп мүнөздөөгө болот.

Жыйынтыктасак, кыргыздын алгачкы акын кыздары кыргыз совет адабияты бир кыйла профессионалдашып калган мезгилде адабиятка келгенине карабастан, өздөрүнүн фольклор менен азырынча абдан жакындыгын айгине туюнтушту. Алардын алгачкы ырларынын мазмунун негизинен Ленин, партия, социалистик эмгек, билим алуу, жаштарды тарбиялуу болууга үндөө, коомдун жетишкендиктерин ырга салуу, согуш жана тынчтык темасы ээледі. Аял затынын Октябрь революциясына чейинки жана андан кийинки күндөрүн карама-каршы

коюп сүрөттөө аркылуу алар антитеза поэтикасын көргөзүштү. Алардын үнү анчалык жаңырыктап чыкпаса дагы, агитациялык-үгүт ырларын жаратууну дагы милдети деп сезишти. Адабиятка алгачкы кадамдарын ишенимдүү таштоо менен чыгармачылык өсүштөрүнүн пайдубалын түзүштү. Лирикалык ырлардан поэмаларды жазууга өсүп жетишти. Өздөрүнүн ички табиятына жакын кыялеч дүйнөсү менен алар реалисттик жана романтикалык сүрөттөөнүн айкалышындагы ырларды жаратышты. Ырларынын мисалында жогоруда белгиленгендей, алар бириники бирине окшошпогон, жеке өздөрүнө гана таандык поэтикалык жаратмандыгы менен адабиятка өз алдынча чыйыр салышты. Жеке гана чыгармачылык менен алектенбестен, өз кезегинде басма сөз иштерине, коомдук жумуштарга аралашып, эки тизгин бир чылбырды колдоруна алышып, граждандык позициясын бекемдешти. Мунусу менен 40-50-жылдардын чеги кыргыз адабиятында аялдар поэзиясынын бекем орун-очок алып, түптөлүп калгандыгын байкатты. Акындардын ырларындагы доорду мактоо көрүнүштөрү аталган мезгил тилкесинде болуп өткөн совет адабиятындагы окуялар, атап айтканда, 1946-жылдын 14-августундагы ЦК ВКП(б)нын “Звезда” жана “Ленинград” журналдары жөнүндөгү” Токтомунун, жеке адамга сыйынуучулуктун таасиринен улам эмес, дегеле аял затынын калем кармаган бактысына, сөз айтуу мүмкүндүгүнөн болгон кубанычынан улам орун алгандыгын көрсөттү. Канчалык аталган акындар коомдук турмушка аралашты деген менен, азырынча доордун өңчөй оң, жылуу тараптарын гана байкап, өздөрүнүн максималисттик адабий жигерлерин көңүлү сүйгөн темалардын тегерегинде гана аздап ишке ашырып жүрүп отурушту.

Иштин 2-главасы “60-70-жылдардагы кыргыз поэзиясы жана андагы аялдар поэзиясынын алган орду” деп аталып, ал 3 параграфты камтыды.

“60-жылдардагы коомдук-саясий контекст жана аялдар поэзиясы” деген **биринчи параграф** аталган мезгил тилкесиндеги коомдук-саясий, маданий көрүнүш жөнүндө кабар берет. 60-жылдары кыргыз адабияты профессионалдык жактан кадимкидей жетилип, өзүнүн Ч.Айтматов сыяктуу өкүлү союздук аренада ат салышып, бир топ такшалып калды. XX кылымдын ойчулу Л.Н.Гумилевдун илимий концепциясынан алганда, «пассионардуулук» (23) дооруна келип кирген элибиз бардык жагынан алга жылып, дүйнөлүк маданиятка да салым кошо баштады. Маселен, кыргыз адабияты кыртышында өзү жаралган этностун аз сандуу экендигин байкаткан жок. Биосферанын бирден-бир тилкеси катары этностун жаралуу, көтөрүлүү, алсыроо, өлүү тагдыры бар экени ырас болсо, анда Л.Н.Гумилевдун дал ошол

концепциясындагы маданий көтөрүлүү фазасы кыргыз кыйырында 60-70-жылдарга туура келди. Бул мезгил тилкесиндеги адабий муун эң ириде аракетчилдиги, изденүүчүлдүгү, натыйжада тапкычтык-жаңычылдыгы менен кылым тарыхында калды. Көрө билүүсү сезим туйгулардан, турмуштук көрүнүштөрдөн, күнүмдүк адам тирлигинен тартып космостук, ааламдык ой жүгүртүүлөргө өсүп жетип, батыштын батыштай, чыгыштын чыгыштай тажрыйба-сабагын өздөрүнө сиңирди, жаңычылыкка умтулду. Бул жаңычылык поэзияда формалык дагы, мазмундук дагы изденүүлөргө байланыштуу. Э.Межелайтистин 1959-жылы чыккан “У подножья звезд” ырлар жыйнагы менен “Адам” поэмасы, Ю.Марцинквичюстун “Публицистикалык поэмасы” (1961) башка деңгээлди кабарлады. Алар колдонгон верлибр, ак ыр Р.Рыскулов, С.Эралиев, О.Султанов, М.Абылкасымова, С.Тургунбаев өндүү кыргыз акындарынын чыгармачылык экспериментине айланды. Алар жараткан чыгармалардын тегеретесинде кызуу талкуулар жүрдү.

Жогорку тизмеден көрүнүп тургандай, бул изденүү кыздардын ичинен М.Абылкасымованын ырларынан, айрыкча “Эстелик сүйлөйт” поэмасынан көрүндү. Аталган поэмага таасирленип а тургай С.Жусуев “Тирүүлөргө” поэмасын жаратты. Ал эми салттуу формада ыр жаратып баштаган акын кыздар чыгармачылыгын улантып, алардын катары дагы жаңы талапкерлер менен толукталды. 60-жылдардын аялдар поэзиясындагы көрүнүштөргө таянсак, М.Абылкасымова СССР Жазуучулар Союзунун башкармалыгынын мүчөсү катары союздук аренада кыздардын алдыңкы сабында болгон. Союздагы кыздардын ичинен жалгыз Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты болуп, атактуу акын-жазуучулар менен бирге туз-даам татып, чыгармачылык алаканы өстүргөн. Мунун өзү кечээ эле жаңы кадам шилтеген кыргыз адабиятынын, асыресе кыргыз аялдар поэзиясынын бир топ деңгээлге көтөрүлүп калгандыгын тастыктайт. Ырас, акын кыздардын көбү бир басыгынан жазбай көндүм темаларында, ыргактарында ырын жаратышты. Бирок алардын ичинен суурулуп чыгып бир адамдын жалпы жаңычыл шарданга кошулуп жатышынын өзү кыргыз адабиятынын узак эмес тарыхынын жарыгынан алганда эрдик болду.

“60-жылдардагы аялдар поэзиясындагы идеялык-тематикалык жана стилдик изденүүлөр” деген экинчи параграфта Н.Жүндүбаева, З.Сооронбаева, С.Абдыкадырова, М.Буларкиева, М.Абылкасымова, Т.Адышева, С.Абдыкеримова, Г.Момунова, Ж.Тынымсеитованын поэзиясындагы изденүүлөр менен табылгалар каралды. 60-70-жылдар кыргыз адабиятында аялдар поэзиясынын аябагандай жанданган мезгили болду. Н.Жүндүбаеванын “Алгачкы

жаңырык” (1960) китебинин бүткүл тулку боюнда эне темасы кызыл сызык сыяктуу үзүлбөй жүрүп отурат. Ал бирде “алгындын казына жыйнап, ак эмгекти билбесең, ар түркүн асылды таап, аны бирок адамча кийбесең, айдай сулуу жарды таап, баркына жетип сүйбөсөң, энеден эркек туулуп, бирок эл керегине жарабасаң, кара жанынды бакканга ыраазы болсоң, ал жашоо эмес экендигин, жалкоо болуп көк тиктеп жатсаң, эне сүтүн актабагандык” экендигин айткан насаат катары, бирде бири өз энең, бири мекен энең катары, эки энеге милдеткердиги айтылат. Бул эки эне жөнүндөгү ой “Милдеттүүмүн”, “Өкүнөм” деген ырларында катар берилет. Аталган тема бирде лирикалык кейипкердин өз кызына кайрылуусу, жалынып-жалбаруусу, ичи эзиле эркелетүүсү катары берилет. Бул жагынан лирикалык кейипкер кечээги муун менен эртеңки муунду бири-бири менен байланыштырган, туташтырган көпүрө элесин берет. Өткөнгө милдеткердик кандай жогору болсо, келээр муундун алдындагы милдет андан кем эмес. Өткөнгө болгон балалык сүйүү кандай жогору болсо, өзүнүн бүлөлөрүнө болгон энелик сүйүү андан ашса ашып, асты кемибейт. Мунусу менен акын турмуштун мыйзам ченемдүү өнүгүү ыраатын туюнтат.

Китептеги экинчи кеңири каралган тема эмгек экендигин байкоого болот. “Ажыдаар арбап тап берсе Алдырбас айбат күчүмсүң. Эмгектин досу элиме Түгөнбөс, күзгү үзүрсүң!” (13.10-б.), радиого арнаган ырындагы “Булбул десем, жайда болсо кышта жок, Кайда анда эл милдетин ойломок, А сен болсоң, эмгектешип эл менен, Коммунизм жарчысысың душманга ок” (13.13-б.), “Актайм, актайм эмгегинди эки энем, Картаң ажал салбаса эле капканын” (13.16-б.), “Эй курдаш жан! Эки келбес өмүрдө Эмгектенчи, тирүүлүккө сүйүнбөй” (13.17-б.), “Эмгектенген эл акысын жебеген Жерим сенде түгөнбөгөн ырахат” (13.19-б.) ж.б. саптары жогорку ойго мисал болот. Бул ой кээде бүтүндөй ыр тулкусун ээлесе, бирде ырды көзөп өткөн таасирдүү сап катары берилет. Акындын “Келчи сен да айылга” деген төмөнкү ырын толугу менен окуп көрөлү: “Бүтүп окуум кетип барам жайында, Көп жаңылык күтөт бизди айылда. Пейил күтпөй кол кармаша иштейли, Келчи сен да келеркиде айылга.//Адырдагы жыпар гүлдөр жайкалып, Көк ирим суу, көлдөр күтөт чайпалып, Обон салып ошо жерде бир жүрсөк, Жайы, кышы колхоз малын кайтарып.//Тентек сууну тегерете байласак, Тектирлерге ыкшап эгин айдасак. Жалбырактуу жашыл чынар теректин Бутагында булбул болуп сайрасак.//Көк арчадай сабагынан күбүлбөй, Өмүр гүлдөйт кырдын кызыл гүлдөй. Келчи курбум окууң бүтүп айылга, Таалай жолу таба билсек айылда” (13.4-б.).

Ырдан айыл картинасы көз алдыга тартылат. Айылдын ырахаты ошол майда түйшүктөрү, эмгекти талап кылган жан-жаратылыш, табияты менен бирге берилет. Айылга болгон агедил сагыныч, сүйүү, жакындык андагы ар көрүнүштүн ырда жылуу сүрөттөлүшүн, баяндалышын шарттайт. Акындын ырынан мал багуунун, дыйканчылык кылуунун, багбанчылыктын, мурапчылыктын кесиптик ырахаты сезилет. Ошол эмгек менен таалайга жетүүгө болоорлугу жөнүндөгү ой жыйынтыктоочу саптардан байкалат. Ыр эмгек темасына арналганы менен ал бир жагынан пейзаждык ыр дагы болуп саналат.

Акындын ырларынан ар түрдүү кесип ээлерин көрүүгө болот. “Корукчу менен сүйлөшүү”, “Шыбакчы”, “Орок-балка”, “Жаздын көркү салтанат”, “Алма”, “Жез оймоктор жаратат”, “Гүлдөй бергин жаш чынар”, “Эл сынасын чеберди”, “Мезгил сөзү”, “Такты милдет”, “Деңиз сакчыларына”, “Бүбүсарага”, “Жаш дарак”, “Кетчүдөй эмес оюмдан”, “Баатыр курбума”, “Аяба”, “Өмүр досу”, “Курбума”, “Акын иниме”, “Комузга”, “Короо четинде”, “Жообунду берчи жашырбай” деген ырлары аталган темага арналган. Бул ырлардан корукчу, шыбакчы, малчы, дыйкан, багбан, уз, деңиз сакчысы, бийчи, врач, акын, комузчу, комбайнчы, чабан сыяктуу кесиптердин ардактуу жактары ырга салынат. “Жумшактап алдын кык төгүп, Өткөн жаз тиккем кырк өрүк. Быйылкы жазда бүр байлап, Өсүптүр баары көйкөлүп” (13.46-б.), - деген саптарынан байкалгандай, эмгек темасына келгенде акындын калеми элпек шилтенет. Ыр уккулуктуу, жеңил, жугумдуу, элестүү.

“Туландуу түздүк өрүгө Апапак пункт тургузуп, Кыялда сүйгөн жар менен Кыркында жүрсөң бир кызык.// Эгиздеп козу көп алып, Кой төлдөтсөң эң кызык. Колхозум өсүп байыса, Баарыбызга тең кызык.//Трактор минип бозойлор, Кыртышты тилип дың бузса, Сеялка менен тукум сээп Селкилер жүрсө кызык да!” (13.29-б.), - дейт акын “Кызык” аттуу ырында. Акын турмуштун ырахатын гана көрөт. Кыркында иштөөнү, кой төлдөтүп, мал багууну, трактор айдоону, жер себүүнү ал түйшүк көрбөйт, эмгектин кайсы гана түрүн болбосун жылуу сөзгө алат. Ишке, заманга мындай романтикалуу мамиле кыргыз адабиятынын 30-жылдардагы тажрыйбасын эске салат. Кыргыздын тунгуч акындарынын эмгек шарданында жалаң көтөрүңкү маанай жараткан ырлары 60-жылдары алардын калеминен жаралган такыр башка, бийик темаларга, ойлорго орун берип жаткан. Айталы, “Космостук манифест” (Р.Рыскулов), “Жылдыздарга саякат” (С.Эралиев) сыяктуу “аягы айды чапчыган” ыр туундулары жаралып, коомчулуктун көңүлүн буруп жаткан кезде, же болбосо ГЭСтер,

БАМдар сүрөттөлүп, эмгектин такыр башка шарданы, темпи ырга салынып жаткан убакта акын кыздын айыл төрүндөгү көндүм түйшүктөрдү сөз кылып жатышы кыздар поэзиясынын жигиттер чаап кеткен жолду абай басып келаткандыгын байкатат.

Эмгек темасы жадагалса акындын сүйүү ырлары менен да эриш-аркак берилет. Акындын “Көрүнчү көзгө аппагым” деген ырын окуйлу: “Мелпиреген көк жайык, Мен жүрөм анда уй жайып, Дилгирмин сага барууга Чолоом тийбейт кылайып.//Абасын искеп тасманын, Гүлдөрүн үзүп асканын Жибердим белек сыр кылып, Жигердүү жигит байкагын.//Талаанын тилип кыртышын, Ачканда түшүм кулпусун, Эсинден чыгып калдымбы Эстечи мени жылдызым.//Укпадым сөзүн башканын, Убайым тартып какшадым. Иш аяктап калды го, Көрүнчү көзгө аппагым” (13.67-б.).

Же болбосо “Колунду берчи кыйнабай” деген ырындагы: “Көйкөлгөн чөптү аралап, Чалгы чаап селким жүрөмүн. Артыкча сүйүп, ак тилеп, Арнадым сага жүрөгүм.//Сенселип желге сайма гүл, Жыпар бир жыты буркурап, Сүрөтүң тартып көзүмө Сүйдүрүп улам кулпунаг.//Мелдешип чалгы тартканда, Элесиң кубат көңүлгө, Угулуп күлкүң кайдандыр, Эм болгонсуйт өмүргө.//Алтын болуп кетсе да, Алмашпайм гүлдүн гүлүнө. Колунду берчи кыйнабай, Түбөлүк өмүр сүрүүгө” (13.71-б.). Көрүнүп тургандай, акындын ырларынын кейипкерлери сүйсө да уй жайып жүрүп, чалгы чаап жүрүп сүйөт. Эмгекке байланышпаган бардык нерселер жат көрүнөт. Кымбат адамына барууга дилгир болсо да, “чолоосу тийбейт”, сүйүүдөн да биринчи орунга эмгекти коет. Анын каалаган өңүтү романтикалык маанайда сүрөттөлөт.

Акындын ырларына элестүүлүк мүнөздүү. Жеңил ыргактуу ырларынын көркөмдүк мүнөзү, маанайы алардын авторунун кечээ жакында эле фольклордон суурулуп чыккандыгын, ал фольклорго атайлап кайрылбастан, турган турушу менен башынан эле анын короосунда торолгондугун, элеттик карапайым, жөнөкөй тил өзүнүн миң кырдуу сырын акындын саптарынан ачып жүрүп отурганын байкатат.

1960-жылы жарык көргөн дагы бир алгачкы саамалык 3.Сооронбаевага тиешелүү. Анын китебинин негизги бөлүгүн коом, мекен, эл, жер, адам милдети, эмгек темасындагы граждандык ырлары түзөт. Мындан тышкары Ысык-Көлдүн сулуулугун сүрөттөгөн пейзаждык, эне түйшүгүн астейдил сөзгө алган эне, тынчтык темасындагы ырлары бар. “Гүлдөй бергин мекеним”, “Улуу план”, “Менин шаарым”, “Кыргызымдын үйүндө”, “Мектебим”, “Волга”, “Мелдеш”, “Тазалык”, “Ынтымак”, “Буларды билгин комсомол”,

“Актай билгин эмгегин”, “Корей кызына кыргыз кызынан кат” өңдүү ырларынын аталышы аларда кеп эмне жөнүндө болоорлугун кабарлайт. Анткени ал темаларда кайманалуулук жок, өздөрү эмнени айтып турса, тулкусунда ошол мазмунду чагылдырат.

Акындын турмуштук кредосун төмөнкү саптар айтып тургандай: “Элим кыргыз, каным кыргыз тамчысы, Бак-таалайым ушул элдин колунда. Керек десе жаным курман, мынакей, Аксын каным күрөштөрдүн жолунда” (19.8-б.). Акын өз турмуш-тагдырын коомдун шарданынан бөлүп карабаган, социализмдин абасын кере жутуп, алдыда коммунизмдин чокуларына абай салган адам катары таасир калтырат.

3.Сооронбаеванын атуулдук жаркын мамилесинен тышкары адеп-ахлактык маселелерди козгогон ырлары дагы сөзгө алаарлык. Алардын бири китептин эң аягында жайгашкан “Ичпеди деп суранды” деген өтө жупуну аталыштагы көлөмдүү ыры болуп эсептелет. Анда лирикалык каарман өзүнүн бала кезиндеги кошунасы Ажар эжени, анын кичине уулу Салбарды жылуу эскерүү менен баян башталат. Салбардын кийин эне баркын билбес, эси жок, ичкич болуп калгандыгы жалгыз бала катары эне тарабынан өтө эркелетилип жиберилгендигине байланыштуу болгондугу кейүү менен сөзгө алынат, эненин трагедиясы ачылып берилет. Бул жана башка ырлардан байкалган нерсе, акындын ойлорунун масштабдуулугу болуп эсептелет. Чакан ыр аркылуу сюжет түзүү чеберчилиги, ой сыйымдуулугу барып акыры акындын прозалык ири чыгармаларды жаратуусун шарттаган.

Акындын сүйүү ырлары өзүнчө сөз кылууга арзыйт. Алардын бир-экөөнү окуп көрөлү. “Чабан жигитке” деген ыры төмөнкүдөй: “Алыскы Көл-Төр жүргөнүн, Сагынды сени жүрөгүм, Жайлоодон түшүп жакага Келесиң качан сүйгөнүм.//...Баккан коюң сан жеткис Жүргөнүң тоонун арасы, Эртели-кеч жол карап, Өңүмдөн аздым, карачы.//Арнаган сага белегим – Ак буудай арбын эгемин Колхоздо жүргөн курбунду Кайратсыз адам дебегин” (19.47-б.). Же: “Тапкансып менден айыпты, Ачылып неге күлбөйсүң, Жаныңа барсам жакындап, Сыртыңды салып сүйбөйсүң. Кегинди ичке каткансып, Кер какшык айтып сүйлөйсүң.//...Кезикпей калган себебим, Жумушта болдум бошобой, Күчү менен күрөшкөн Күз күрөш маалы ошондой, Сүйүүбүз суубас эмгектен, Кое тур аз күн жоктобой.//Жигиттик милдет зор болот, Басканы татаал жол болот. Бапестеп сүйгөн жар үчүн Акпайбы тери шорголоп, Күттүм деп милдет кылбачы, Көнүлүм бекер кир болот” (19.50-б.). Ырлардан көрүнүп тургандай сүйүү, ашыктык сезими эмгек менен эриш-аркак берилет. Бул ырлар жөнүндө деле Н.Жүндүбаеванын ырларына айткандай пикирди айтууга болот.

Коммунизм үчүн күрөшкөн, тынымсыз эмгектенген акынды өз эже-сиңдилеринин тагдыры кайдыгер калтырбайт. “Адашкан кыш” ырынын мазмуну лирикалык каармандын Түргөн жакка барып конуп, үй ээсинин жанында байбичесинен тышкары жүргөн келинди алгач ал үйдүн келиниби деп ойлосо, ал чалдын токолу экендиги эртең менен билингендиги камтылат. Бул көрүнүшкө таң калган лирикалык каарман: “...Карачы бери, адашкан келин! Карган чал беле тентушун сенин. Карыдан тарткан кайгыңды көрүп, Сай сөөгүм сыздайт кысылып демим. Жоюлду десем эски салт абдан, Бар тура калдык дагы эле андан, Атасындай ак сакал туруп, Абийирби чалдар кыздарды алган. Адамдан да чыгат бейм айбан, Түкүрдүм жерге, түнүлүп жандан” (19.61-б.), - деп жаны кейийт. Акын кез келген бул өндүү турмуш таасирлери кийин анын повесть, романдарында жаны көркөм ачылыш тапты.

С.Абдыкадырованын “Кыз кыялы” (1961) аттуу экинчи китебине ырлары жана “Эрдик” аттуу поэмасы топтоштурулган. Китептин бет ачаар барагындагы “Заманам” аттуу ыр өз заманына карата лирикалык каармандын ыраазычылыгын чагылтат. Кийинки беттерде “Москванын үйлөрү”, “Метро” аттуу, 1958-жылы Москвадагы Кыргыз маданияты менен искусствосунун экинчи декадасына барып катышып келген акындын борбордон алган таасирлерине тиешелүү ырлар орун алган.

Акынга мүнөздүү өзгөчөлүк – анын чакан ырларында эле эпикалык масштабдуулукка далалат кылган, аны максат туткан аракетинин байкалгандыгы: “Баласынын кирпичинен кагылып, Бир жаш келин өөп жыттайт жалынып. Жаш киши да сүйөбү – деп баланы, Жаалап кетти эки үч кемпир жабылып” (1.11-б.). Андан ары “ак жүзүнөн албырып от чагылып”, келиндин уялганын баяндаган дагы бир куплет бар.

Ушул эки беренелүү чакан ырда чындап эле кеңири алкакта карала турган маселе – муундар арасындагы түшүнбөстүк, дүйнө кабылдоодогу ажырым маселеси бар. “Эскиликтен жазганбай” деген башка бир ырында: “Гүлай курбум каалап сүйгөн Саадасын Конок кылат өткөрүп күн арасын. Кубанчына жетине албай апасы Берерине “таппай” калат бар ашын.//Саада, Гүлай колдукташып баратса, Абыл ата жымың этип алат да: “Эмки жаштын бактысынан айланам” Деп сүйкүмдүү карайт алар тарапка.//Өз атасы акыл, насаат айткандай, Өз энеси эркелетип жаткандай, Өз үйүнөн артык көрүп Саада да Эркин басат эскиликтен жазганбай” (1.91-б.), - деп, совет өлкөсүнүн жаштарынын сүйүүдөгү эркиндиги сөзгө алынат. Биринчи ырда баласына ичи элжиреген келин кары адамдар үчүн өөн учурап жатса, бул ырда кызынын үйүнө жигитин ээрчитип келип жатышы ата-эне

тарабынан тескерисинче кубануу, жетине албоо менен кабылданат. Акындын дүйнө таанымында алигиче эски менен жаңынын шайкештиги табыла элек, көз карашында карама-каршылык бар.

С.Абдыкадырованын ырлары абдан чакан, аларда көбүнчө баяндоо орун алган. Жыйынтыгында турмушундагы ар бир окуяны жанындагы курбусуна жобурай бергендей таасир калтырат. Кыргызга мүнөздүү эки сөздүн башын кошуп ыр курап иймей жөндөм китептеги ырларга тиешелүү. Турмуштун ар бир көрүнүшүнөн кубаныч тапкан лирикалык кейипкер кээде ачык күндө желге желбиреп делпектей берген желекти элестетип жиберет. “Эрдик” поэмасы кой-козу кайтарып чыккан кичине баланын мөндүр алдында козуларын качырып алып, кайра тапкандагысына байланыштуу тоодогу бир жөнөкөй окуяны камтыйт.

С.Абдыкадырованын аталган китеби адабият үчүн ысык-суугу жок, анчейин айта турган ою деле байкалбаган катардагы китеп катары көрүнөт. Андагы ырларды бирден талдап отуруунун деле анчалык зарылдыгы жок. Бул болгону акындын алгачкы “Булак” жыйнагы менен кийинки жазыла турган китептеринин ортосундагы көпүрөлүк кызматты гана аткарып калган.

М.Буларкиеванын “Памир гүлдөрү” (1961) аттуу китебинин мазмуну советтик ыр китептерге мүнөздүү болгон иретте жайгаштырылган. “Күн десем Ленин күнгө тең, Күндөн да артык көрөм мен. Анткени, Ленин биздерге түбөлүк Күндөн да артык нур берген” (9.5-б.), - деп биринчи, экинчи, төртүнчү саптары 8, үчүнчү сабы 11 муундан турган ыр түзүлүшүндөгү 7 куплет ыры берилген. Ырдын мазмуну Ленинди күнгө, айга, отко теңөө, аны менен сыймыктануу, даңктоо мүнөзүндө. “Ленинди эске түшүрүп” деген башка бир көлөмдүү ыры да ушул мазмунду улайт. Бул ыр окуялуу, предметтүү. Лениндин эстелигине күндө келип, жанында күңгүрөнүп отурган, жааган карды тийбесин деп, эстеликке өз күрмөсүн чечип жапкан 83 жаштагы карыянын улуу жол башчыга болгон урмат-ызааты советтик көп адамдардын мамилесин чагылдырат. Карыя жөн эле өз алдынча күңгүрөнө бербестен, өзү түзүп алган Лениндин элесине отчет дагы берип жиберет: “Билесиңби кийинки эле жылдарды: Кабыл алып жети жылдык планды, Айга учурдук спутникти, көрдүңбү, Аны өз элиң биринчи ойлоп чыгарды” (9.9-б.). Ырдын мазмунунан көрүнгөндөй, акындын ырында өз доорунун добушу берилет. Эгерде С.Абдыкадырованын ырларында советтик коомдун маанайы, дүйнө таанымы берилсе, М.Буларкиевада окуялардын ирети бар. Жети жылдык планды гана айтып тим болбостон, өз кезегинде космоско адамдын учушун, ал советтик жаран экендигин дагы айтып өтөт.

Космоско учуу Ленин салган жолдун уландысы экендигин туюнтат. Аталган китептеги ырларды көбүнесе граждандык ырлар деп мүнөздөөгө болот.

“Мекеним” деген төмөнкү ырга кайрылып көрөлү: “Көп жолу күлүп табият, Көп жолу кайра кеч кирет. Көп жолу көйнөк мен жыртып Көкүлүм дагы эскирет.//Карылык келип акыры, Өмүрдү кымбат сездирет. Каректин курчу кетилип, Кабакка кабат кеч кирет.//Агарат менин көкүлүм, Кыркылат өмүр сабагым. Эскирбейт бирок мекеним, Эскирбейт менин заманым!//Жоголот менин мастыгым, Жоголбойт мекен жаштыгың! Эскирет менин кечегим, Эскирбейт бирок мекеним!” (9.7-б.). Ырда мекендин түбөлүктүү нерсе экендиги жыл мезгилдеринин алмашышына салыштырмалуу элестүү берилет. Адам жаштыгынын өтүшү, карылык, өмүргө кош айтуу, кайра башка муундун келиши мекендин калдайган караанына таасир этпейт. Акын мекенди гана эмес, өзү жашап турган замананын бейпилдигин дагы түбөлүктүү нерсе катары элестетет. “Кур намыс менен баш кеспе, Курчтукка салып, таш кеспе Телегей тегиз адам жок, Кемчилик кетет жаш кезде.//Алгырда болот шумкар да, Байгеден чыгат тулпар да. Канатты жазып чымыркан, Табыңа келип чуркарда!//Жетинбе чөнтөк толгонго, Жетелейт тетир жолдорго. Ылайык эмес мактануу, Ыргыткын эски коргонго.//Тобурчак жакшы мингенге, Жөндүү иш келсе ийменбе, Жолоочу кээде мактанат, Жонуна жаңы кийгенге.//Куурасаң мейли корсунба, Кууланып, айга кол сунба. Жүдөсөң мейли турмушта, Жүрөгүң таза болсун да!” (9.12-б.), - дейт “Таза болсун, жүрөгүң” аттуу ырында. Ырды толугу менен мисалга тартып жаткан себебиз, акындын стилиндеги өзгөчөлүктү байкатуу. Анын ырларында обу жок делпектей берген жеңил учма сезимдер жок. Ойлору калбаат, токтоо, оор басырыктуу. Салттуу 8 муундук ырлары көбүнесе элдик термелерди эске салат. Акындын сөз коруна кайрылсак, андан дагы карапайым кыргыз сөздөрүнүн жылуу добушу угулат. Айталы, көкүл, алгыр, шумкар, байге, тулпар, табына келүү, коргон, тобурчак, жолоочу, седеп, шуру, бөз, ууз, алкыш, жанар тоо, өзөн, шалбаа, адыр, кулжа, арча, очок, тулга, турумтай, тоту, көк мөңгү баскан чокулар, кымыз, короого чубаган мал, чуулдаган козу-улак, жыт-жыбыр, жөө туман, шам чырак, от, кыл торко, чил, селки, бозой, ээр токум, ичмек, көрпөчө, томук, басмайыл, чапан ж.б. Албетте, кыргыздын нукура көчмөн турмушун чагылдырган сөздөрдүн ирети эле алар катышып калган ырдын улуттук мүнөздө экендигин тастыктабайт. Мында кеп М.Буларкиеванын акындык табиятынын элдик ырлардан тамыр алган жакындыгы жөнүндө болуп жатат. Андагы оор басырыктуулук, поэтикалык жүз акындын али орус жана

башка элдердин адабиятынын тажрыйбасынан оолагыраак, өз башынан өткөргөн, өз көзү менен көргөн турмуш чындыгын чагылдырган реалист акын экендигин кабарлайт.

Акын көргөн дүйнө ичинде Памирдин тоолору дагы бар. “Эл жөнүндө”, “Памирдик жигиттин ыры”, “Памирге болгон сапар жол” ырларында Памирди мекендеп келгендеги таасирлери орун алган.

Китептеги ырларды граждандык, пейзаждык, махабат, арноо ырлары түзөт. Мындан тышкары “Жеңе”, “Жолдо кездешкендер” поэмалары жайгаштырылган. Биринчи поэманын өзөгүн жеңе менен кайнинин ортосундагы ашыгылык сезимдери түзөт да, алардын бири-бирине болгон кайрылуусу элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүсүндө берилет. “Күн нуру чыгат кыядан, жеңе ой, Күмүштөн сенин пиялаң, жеңе ой. Ай нуру чыгат кыядан, жеңе ой, Алтындан сенин пиялаң, жеңе ой, Ар аптап сайын жолуксам деймин, Ата-энен жаман, уялам, жеңе ой” (9.57-б.), - деген жигиттин сөзүнө жеңеси: “Жылганы болжол кылгандай эмне! Жылас бир келин мен белем, уул ай? Коктуну болжол кылгандай эмне, Коркок бир жигит сен белең, уул ай? Манаттан жаздык сылайын, уул ай, Мамыга барып турайын, уул ай, Келбесең кечке ыйлайын, уул ай?” (9.59-б.), - деген өңдүү ыр менен жооп кылат. Бул элдик оозеки чыгармачылыктагы “Акшаткын менен Кулмырзанын” кайрыгын эске салат. Поэманын баш жагында “легенда” деген эскертүү берилген. Чындай келгенде М.Буларкиеванын поэмасындагы мазмунду жеке акындын оозеки чыгармачылыктын үлгүсүн өз өнөрканасында тажрыйбалап көрүүсүнүн жемиши катары мүнөздөө керек. Поэманын көркөмдүк өзөгүндө кынтык жок. Идеялык жагынан алганда тең укуксуздук, кыргыздын коомдук менталитети чагылдырылган.

Аял менен эркектердин тең укуксуздук маселесине келгенде акындын экинчи поэмасы дагы буга арналган: “Аял – деген баалай билсе жакшылап, Жанып турган бир үйдөгү шам чырак! Аял – оң кол, аял – канат, өбөлгөң, Колдон келсе өмүр бою жакшы бак.//Аял деген анык ээси бир үйдүн, Аны менен өмүр бою бир жүргүн. Аял чыдайт ысык-суукка, баарына, Жамандыкта, дозокто да бир күйгүн.//Кээде эркектер өз сөздөрүн эп көрөт, “Төрөбөйт” деп, көп аялды жек көрөт. Шул себептен аялынан кол үзүп, Жалгыз башы каңгып турмуш өткөрөт” (9.70-б.). Поэмадагы бул өңдөнгөн лирикалык кайрыкты өз алдынча ыр катары берсе деле аял жөнүндөгү өзүнчө оодай таасир калтырып, кем-кетиксиз чыгарма болмок. Бирок автор анын даражасын бийиктетүү максатында поэма катары тартуулайт. “Памир гүлдөрү” китеби өзүнүн камтыган тематикасы, көркөмдүгү, ойду берүү

ыкмалары жагынан М.Буларкиеванын адабияттагы өсүү жолун айкындаган китеп болуп саналат.

М.Абылкасымованын алгачкы китеби “Кичинекей досторго” (1961) деп аталып, аты эле айтып тургандай, кенже балдарга арналган ырлардан түзүлгөн. Кийинки жылы чыккан “Чолпон” жаңы ырлар жыйнагына жаңы турмуш, коммунизм курулушу жөнүндөгү ырлары топтоштурулган. “Мекеним”, “Анын жолу”, “Комсомол”, “Заманыма ыраазымын”, “Тынчтык күндүн солдаты”, “Заманам”, “Улам бийик бизде үмүттөр” ырлары граждандык ырлардын катарына кирет.

М.Абылкасымованын граждандык ырларынын ичинен Мекен, Ата-Конуш темасы өзгөчө орунда. Чыккан айрым ыр китептери дагы дал ошол аталышты алып турат. “Ишеним дайым жүрөктө” (1968), “Ата Журт” (1973), “Сен билесиң мекеним” (1973), “Ата Журт дайым көңүлдө” (1987) китептеринен тышкары “Үшүк” (2001) аттуу эн кийинки жарык көргөн китебине чейин түздөн-түз Ата Журттун кубаныч-кайгысын, көйгөйүн чагылдырат. “Ишеним дайым жүрөктө” китеби, “Эстелик сүйлөйт”, “Сен билесиң мени, мекеним” аттуу поэмалары Бүткүл Союздук Ленин комсомолу сыйлыгына татыктуу болгон. “Быйыл жаздын гүлдөрү көп” китебинде алгач жарык көргөн “Сен билесиң мени, мекеним” поэмасы “Ишеним дайым жүрөктө” китебине толукталып кайра басылган. Анда ХХ кылым баштан кечирген тарыхый окуялардын, кыргыз, совет элинин турмушунун күбөсү болгон лирикалык кейипкер кылымдын башындагы окуялардан тартып, 70 жылдык өмүрүндөгү көргөн-билгенин элекке салат. 60-жылдардын бийиктигинен караганда доор окуяларынын ар бирине ар кандайча баа берүүгө болот. Албетте, мунун өзү лирикалык кейипкердин оозу менен айтылып жаткан акындын кылым окуяларына карата көз карашы, мамилеси болуп саналат. Ата Журттун тагдырынан өз тагдырын бөлүп карабаган акын бул ойлорун кайрадан салттуу ыр түзүлүшүндө жазылган “Ата-Конуш” ыр түрмөгүндө астейдил берген: “Кайда болсом кабарыңды калтырбай, Сурап калса улутумду тартынбай, Кыргыз элин көп элдердин ичине Чачып ийсе, бир ууч гана алтындай, // Экендиги, аздыгына күбөдөй, Мен кусада, сагынычта жүрөм эй. Эс алууну эңсеп барган жерлерге, Өзүм түнөп, оюм жүрдү түнөбөй... // Оо, Ата-Журт, айланайын Ата-Журт, Аралашып жүрөт ичте ар жандар, Колдон тайып кетпесе экен биздин кут, Болбосо экен кызыл-кыргын майдандар... // Сен барыңан мен тирүүмүн, Ата-Журт, Сен жылытып, мен да сени жылытып. Доско-достой, коюн-кончту кең ачып, Душман менен туу талашып урушуп. // Күчүм менен акылымды алсаң да, Аз сыяктуу кылчактоом бар аркамда. Ийгилигиң түп көтөрө чогултуп, Кемтигиндин кеми-карчын тартам да. // ...Душманыма таштай

катуу турамын, Чөгөлөбөйм, күнөө кылбайм эч кимге. Сен барынан мен ошондой, Ата-Журт, Сен жок күнгө тирүү бойдон жеткирбе (17.10-12-66.).

Бул ырды талдап отуруунун биздин оюбузча кажети деле жок. Эрте-кийин Ата Журт жөнүндө чыккан саналуу жакшы ырлардын көч башында турган, биз келтирген үзүндүдөгү акыркы эки сап кайсы гана атуулдун болбосун көкүрөгүндө кайталана турган саптар. М.Абылкасымовага тиешелүү поэтикалык “текеберлик”, “ийилгенге ийилгин, кекейгенге кекейгин” позициясы бул саптар жазылган 60-жылдар менен бүгүнкү доор аралыгында кылт этип кыйшайган жок. Өзү айткандай, мекенинин жалаң жакшы жактарын гана ырдап келе жатат. Өз кезегинде акын кыздардын чыгаанындай карааны өзгөчө бөлүнгөн М.Абылкасымова деген ысымдын аркасында Ата-Журттуң тагдыры тургандай, “таманы турган жер бейиш” болгон Эне-Акын тээ бийиктиктен алыскы горизонтторго көз кырын салып, жат душмандын чыпалагы тийгис кылып мекенин коргоп тургандай сезим болот.

60-жылдардын кыздар поэзиясына жалпы жонунан көз чаптыра келгенде Т.Адышева, М.Абылкасымова, С.Абдыкеримова, М.Буларкиева, С.Абдыкадырова, Н.Жүндүбаева, З.Сооронбаева, Г.Момунова ж.б.ларда реалисттик, Ж.Тынымсеитовада романтикалык башталмалар, изденүүлөр байкалат. Акындар дээрлик салттуу формада ыр жаратып, фольклордон анчейин узап кете элек сапарды байкатса, алардын ичинен М.Абылкасымованын чыгармаларынан 60-жылдарга мүнөздүү жаңычылдык изденүүлөр таасын байкалат. Акын кыздар сандык дагы, сапаттык дагы жактан кыргыз кыздар поэзиясынын өсүү жолунда баратканын айгинелейт. Алардын ырларынын тематикасын аталган мезгил тилкесинде жалпы совет адабиятында орун ээлеген Ленин, партия, комсомол, мекен, эмгек темалары ээлеп, идеялык-тематикалык жактан бири-бирин коштоп жүрүп отурган. Мунун өзүн кээ бирөөлөр түшүнгөндөй, алардын мажбурланып кайсы бир калыпка салынышы катары эмес, өздөрүнүн ички ой толгоосунун өсүп жетилиши, дүйнө таанымы катары кабылдоо керек. Алар чыгармачылыктагы өз озуйпаларын абийирдүүлүк менен аткарып, 60-жылдардын эстафетасын 70-жылдарга өткөрүп беришти, өзүлөрү дагы 50-60-жылдардын тажрыйбасын кошо камтып, 70-жылдарынын адабиятынын түзүүчүлөрүнөн болушту. Ошентип, адабияттын бир кезги талапкерлери эртеңки күнү аны тагдыр туткан адабияттын түзүүчүлөрүнө айланышты.

“70-жылдардагы медитативдик лирика” деген **үчүнчү параграфта** бул он жылдык ичинде жарык көргөн ыр китептер, адабиятка келген акындар туурасында сөз болот. Адабиятта бир топ

мезгилден бери чыгармачылык кылып келаткан акын кыздардын поэзиядагы табити, позициясы, жактоосу айкын боло баштады. Аз гана жашап, бирок жарыкчылыктагы милдетин ашыра аткарып, 1950-жылы дүйнөдөн өткөн, өзүнүн артында оңбос, өчпөс мурасты калтырып кеткен акын А.Осмоновдун өзгөчөлүгү бул мезгилде таасын кабылдана баштады. Анын бир мисалы М.Буларкиеванын “Алыкул” (1970) деген ат менен атайын китеп чыгарышы болду. Дегеле бул мезгилдеги адабий чөйрөдө Алыкул акындын таасири айрыкча болгондугу көбүнүн чыгармачылыгынан айкын болот.

Акын кыздардын ыр китептеринде буга чейинки тандап алган темалары тереңдетилип, байыгылып, түгөлдөнүп жүрүп отурду. Алар эми өзүн адабияттын кишиси катары, ырларын анын бөлүнгүс бир бөлүгү катары эсептеп, ишенимдүү чыгармачылык кылып, изденишти. Бул мезгил тилкесин өзгөчөлөгөн көрүнүш С.Акматабекованын “Жамгыр” (1970) аттуу алгачкы китебине байланыштуу болду. Китеп романтизмдин (“Гүлдөр ээлеп талааны да, жонду да”, “...Жер бир азга токтой калды айланбай”, “Уруштук. Өтө катуу таарыныштык”, “Тоодогу жамгырдуу түндөрдө”, “Москва сулуу эле ошол түнү”, “Неге кыздар сага көп карап”, “Олпурабыз экөөбүз эки жерде” ж.б.), сөздүн оң маанисиндеги символизмдин (“Г.М.”), жаркын сентиментализмдин (“Эсиндеби, тоо жактагы”, “Аздан кийин чыгам түнгө” ж.б.) элементтерин камтыган ырлардан турат. Акын кайсы бир адабий агымдын нугуна салып, ойлорун, ырларын мажбурлабайт, антип жазууну максат кылбайт. Мунун өзү акындын адабий институттан алган билимине, ар түрдүү адабий багыт, агымдардын өкүлдөрүнүн чыгармалары менен тааныштыгына, таасирлерине байланыштуу.

С.Акматабекованын Москвадагы М.Горький атындагы адабият институтунан билим алып келиши анын тажрыйбасын байыткан. Орус адабияты, дүйнөлүк классикалык адабияттын үлгүлөрү менен жакындан тааныш болуу, институттун таланттуу окутуучуларынын дарсын угуу, боордош адабияттардын келечектеги өзү сындуу калемгерлери менен парталаш болуп, адабияттын аки-чүкүсүн бирге талкуулоо, тактык жаратчу талаштар – мунун бардыгы С.Акматабекованын поэзиясынын кыргыз адабиятында башкача көрүнүш катары башталышын, калыптанышын, өнүгүшүн шарттаган. С.Акматабекованы адегенде кыргыз адабияты өз кыртышында даярдап чыгарбаганы менен анын подсознаниесинде кыргыздын улуттук көркөм дүйнөсүнүн сабагы турган жана ал кийин ага сөзсүз максаттуу түрдө кайрылган. Муну акындын кийинки китептериндеги кошок, күйгөн, терме мотивиндеги сүйүү, философиялык, каргыш ырлары тастыктайт. С.Акматабекованын “Жамгыры” мазмуну менен окурман

журтун таңгалдырып, ага жана андан кийинки “Алыскы талаалар” китебине түрдүү пикирлер айтылып, тегерек столдор өткөрүлгөн. Буга себеп акындын ырларындагы күчтүү психологизм менен интимдүү лириканын орун алышы болду. Ал туурасында адабиятчы О.Ибраимов: “Интимдүү лириканын негизги жүгүн көтөрүп кеткен канткен менен негизинен кыздар болду деп айтар элем. Өзүнүн “Жамгыр” жыйнагы менен кыргыз поэзиясына өтө ишенимдүү келип кирген С.Акматбекова, ошондой эле А.Дегенбаева, Р.Карагулова, Р.Мукашева, ж.б. кыздар лирикалык поэзияны жаңы интонациялар, ньюанстар, кайрыктар, башта анча белгисиз стилдик өзгөчөлүктөр менен байытты. Жалпы эле лирика, тымызын болсо да, түпкүлүгүндө көп өзгөрүүлөргө дуушар болуп жатты. Ал өзгөрүүлөрдүн эң маанилүүсү катары лирикалык ырлардагы психологизмди айтса болоор эле. Анткени 70-жылдардагы, айталык, ашыгылык лирикасы баштагыдай тышкы таасирлерди поэтикалык аң-сезимдин призмасынан эле чагылтып тим болбойт, атүгүл аны айрым учурларда башкы чыгармачылык максат катары санабайт. Бул мезгилдин акындары үчүн (айрыкча кыздарга) бул же тигил сезим гаммасын ичкертен иликтөө мүнөздүү, сезимге аналитикалык, психологиялык мамиле күчтүү. Бул жаңы идеялык-эстетикалык сапат, б.а. лирикалык ырдагы ашкере аналитикалуулук жана рефлексия айрыкча С.Акматбекова, Р.Карагулова сыяктуу акындардын чыгармаларында ачык көрүнөт” (14.9-10-бб.), - деп жазат. Ал эми адабиятчы А.Эркебаев С.Акматбекова тууралуу: “...Жаш акындын ырларынын ажарын ачкан башкы касиеттердин бири – поэтикалык ойдун чын пейилден чыккандыгы, жасалмалуулуктун жоктугу” (22), - деп билдирүү менен, андай касиеттер ачыктык, назик сезимдер, музыкалуулук, баяндоонун элпектиги экенин белгилейт. Акындын ырларындагы сүрөттөлүп жаткан предметке карата автордук мамиле жаш акындын интеллектуалдык жана эстетикалык деңгээлин, оригиналдуу көркөм ой жүгүртүүсүн кабарлай тургандыгын айтат.

Дегеле 60-70-жылдардын адабияты жөнүндө сөз кылуу кызык да, жооптуу дагы. Кызыгы бул – жашоосун бүтүндөй ырга арнаган адабий муун өмүр тагдырында ырдан башка дагы үй, түйшүк, кызмат, үй-бүлө, мүлк, байлык, оокат деген нерселердин бар экенин анча андоос албай, ачкабы-токпу, карандай жанып, өздөрүнүн чакан мейкиндигин аалам менен айкалыштыра карап, батыш менен чыгышка бой созо, жарыкка тойбой, кооздук десе дүйнөнү чык кызыл-тазыл элестеткен фанат болушкан. Көп окуп, көп изденип, көп жазып, которуп, талдап, эң активдүү аталгандар, бир курдай топ, «маңыздар» тобу Т.Муканов, К.Бейшебаев, М.Төлөмүшов, К.Ботояров, Р.Карагулова өңдүүлөр

жетимишинчи жылдары КМУну бүтүп, аларга Ш.Келдибекова, Р.Мукашева кошулуп, жаңы окулган китептен тартып, илимдин ачылыштарына чейин «жиликтеп», жаңы эле окулган китепти кайра-кайра кайталап окуп, эмне издегенин өздөрү аңдабай, адабияттын казанында чындап кайнаган. «Жашасын поэзия жиндилери!» - деп элбиреп-делбиреп Т.Муканов ыр окуп турса, «Делбе өңдөнүп келет чуркагым, Достук, сүйүү өткөн жол менен» (15.44-б.), - деп Р.Карагулова көңүл көйүндөгүнү төккөн.

Сезимди, маанайды, психологиялык абалды чагылткан Р.Карагулова, Ш.Келдибекова, А.Узакованын медитативдик ырлары дагы бул параграфта талданды. Ар түрдүү поэтикалык табылгасы менен 60-70-жылдары адабиятка чоң топ болуп кирген аял акындар чоң тарыхты жаратышты, адабияттын, поэзиянын горизонтун кеңейтишти.

“80-жылдардагы кыргыз поэзиясындагы модернисттик тенденциялар жана аялдар поэзиясы” деп аталган 3-главанын **“80-жылдардагы новаторлук (жаңычылдык) тенденциялар аялдар поэзиясында”** деген **биринчи параграфында** жаңычыл көрүнүштөр аялдар поэзиясындагы айрым акындардын мисалында берилди. Бул мезгилде жарык көргөн аял акындардын китептерин барактап отуруп ар түрдүү картинаны көрүүгө болот. Улуу муундун өкүлдөрү болгон Н.Жетикашкаева, С.Абдыкеримова, М.Буларкиева, С.Абдыкадырова, Н.Жүндүбаева, З.Сооронбаева, Т.Адышева, Ж.Тынымсеитованын жана орто муун өкүлдөрү Г.Момунова, Д.Жамансартова, А.Чойбекова, Ш.Мамбетайпованын китептериндеги ырлар алардын формалык жана мазмундук жактан салттуу түрдө өнүгүп жаткандыгын көрсөтөт. М.Абылкасымованын “Тандалмалар” (1981), “Гүлдөр суу сурайт” (1983), “Ата Журт дайым көңүлдө” (1987) китебинде мазмундук жактан дээрлик абалкы салтын улантса дагы, формалык жактан эркин ырга басым койгон ыр, поэмалары орун алган. С.Акматбекова, А.Дегенбаева, Р.Мукашева Ч.Унурова Р.Карагулова, Ш.Келдибекова, А.Тыналиева, К.Сариева, А.Узакова, Т.Закирова, Ү.Маматова, Г.Шакирова, М.Осмонкулова, Ф.Абдалова, Б.Чотурова, Н.Ногойбаева, Ж.Акунова, К.Бекназарованын ырларында интимдүүлүк басымдуулук кылып, алар көбүнесе коомдук темаларга эмес, өздөрүнүн ички дүйнөсүнүн абалдарын, көңүл туйгуларын, сезимдик толгонууларын чагылдырган ырларга поэзиясынан орун беришти. Б.Карагулова, Н.Ногойбаева, М.Тураева өңдүү жаш акындардын сезимди бир гана абстракттуу эмес, көзгө көрүнөөрлүк, б.а. айтканда, денелик таризде туюп сезген ашкере интимдүү поэзиясы ушул мезгилге туура келет. Булардын аркасында келе жаткан С.Орозобекова, А.Темированын

көпчүлүк окурмандар үчүн түшүнүксүз, жат, мазмуну тайкы көрүнгөн ашкере абстракттуу ырлары ушул жылдары өнүм ала баштаган. Салттуу лирика менен интимдүү лириканын ортосундагы М.Абылкасымованын астейдил поэзиясы өзүнүн бир кезги бийиктигин жоготкон жок. Айтор, 80-жылдардын поэзиясындагы новатордук (жаңычылдык) тенденциялар ириде кыргыз аялдар поэзиясында интимдүүлүктүн тереңдеши, өтө жарк эткен глобалдуу темалар эмес, адам дүйнөсүнүн көп тараптуу жактарынын чагылдырылышы менен түшүндүрүлөт. Жогоруда көрүнгөндөй, аталган мезгил тилкеси кыргыз адабиятынын тарыхында кала турган өз ысымдарын жаратты. “Жылт” эткен жаңылык болсо, ал ойлор дал интимдик маселелерге байланыштуу айтылды. Сезим гаммасы акырындап өтө жылаңачтыкка баш бура баштады. Коом эмес, адам сөзгө алынышы керектиги жөнүндөгү ойлор өз жактоочуларын тапты. Акын аял затынын жаратмандыгы кыргыз адабият таануусу менен сынында атайын сөзгө алынып, ал тургай С.Акматабекова менен Р.Карагулованын чыгармачылыгына байланыштуу айтылган кескин ойлуу изилдөөлөр (О.Ибраимов) окурман журтчулугунун көңүлүн буруп, жалпы эле ырды кабылдоонун, талдоонун жаңы, “ырайымсыз” үлгүсүн көрсөткөндөй болду. Ал сындардан кийин аял акындардын бардыгы боюн түзөп, алды-артын карап, ал эми катуу сын уккан эки акын чыныгы изденүүгө бел байлашты. Анын жыйынтыгы алардын кийинки ыр китептеринен байкалды. Аялдар поэзиясы активдеше баштады.

“80-жылдардагы поэтикалык импрессионизм (С.Акматабекова, Р.Карагулова ж.б.лар)” деген экинчи параграфта акындардын импрессионисттик, б.а., тышкы дүйнөнү ички кабылдаган ырлары талдоого алынды. «Делбе өңдөнүп келет чуркагым, Достук, сүйүү өткөн жол менен» (15.44-б.), - деген Р.Карагулованын саптары акындын өзүн жана анын муунун чындап Ыр Кудайы даарып, батыш менен чыгыштын ортосунда шамалдай ызгып, асман менен жердин ортосунан орун таппай, алып-учуп турган алардын жаштык демин, албуут кыялын байкатат. Дегеле себепсиз бактылуу болуу учурлары Р.Карагулованын поэзиясында жыш. Ооба, кызыл-тазылдар жаштыктын оорусу го. А бирок акындын мууну кызыл гүлгө ыраазы болбой, гүлдөрдүн шоолаланып кетишин каалаган максималист, жердик нерселерден жогорку абстракцияны жактаган кыялечтер болгону да чын. Дал ошол ашкере максималисттик өз учурунда таланттуу, кылдат сындын жаралышын шарттаган. Дагы деле болсо кыздар поэзиясын кыйгап өтпөгөн, “Поэзия – мен башынан сүйүп окуп, ыкласымды бурган адабият түрү” (14.4-б.), - деп дилиндеги оюн агедил билдирген О.Ибраимов С.Акматабекованын поэзиясын кандай жилик-

теп чыкса, андан катаал, курч, опуртал ойду дал ушул Р.Карагулова жөнүндө айткан. Опуртал дегенибиз, ал сынды окугандан кийин акындын, диссертациянын автору менен болгон маегинде билдиргендей, “үч күн баш көтөрө албай ооругандыгы”, балким башка чабал акынды ошону менен күм-жам кылмак. Р.Карагулова өзүнүн үлбүрөгөн назиктигине карабай, эркинин бекемдиги, намыскөйлүгү, чыгаан таланты менен анда айтылган кемчиликтерди кийинки китептеринде оноп-түзөп кетти.

Алар эмне болгон кемчиликтер эле? Ушул жерден поэзиядагы тематикалык, стилдик жаңы изденүүлөрдүн баары эле бардык учурда ойдогудай боло бербегендигин айтууга тийишпиз. Р.Карагулованын дүйнөнү чачкын, жыйнаксыз көрүп-туюусуна байланышкан ашкере абстракттуу ырлары алгачкы эки китебине мүнөздүү. Айтылган сындан кийинки ыр китептеринде көбүрөөк конкреттүүлүккө, предметтүүлүккө орун берилген.

Бири-бири менен биригиши мүмкүн эмес бир дайранын эки жээгиндей болгон С.Акматбекова менен Р.Карагулованын тышкы дүйнөнү ичтен кабылдаган поэтикалык туюмдары айырмалуу. Алардын катарындагы акындардын жана артында келаткан муундун ар биринин жеке табылгалары өзүнчө сөзгө ээ.

Адабиятта өзүнчө багыт катары калыптана албаса дагы, импрессионизм символизм менен натурализм чыгармаларына сиңишип жолугат. Кыргыз адабиятынын үлгүлөрүн биз буга чейин агым, багыттарга ажырымдап карабагандан кийин, биз сөз кылып жаткан маселе талаштуу көрүнүшү мүмкүн. Бирок С.Акматбекова менен Р.Карагулованын поэзиясын төл поэзиядан айырмалап турган көрүнүш - импрессионист сүрөтчүлөрдүкү сыяктуу алардын жазгандарында эч кандай кескин контурлардын жоктугу, палитраларынын ачыктыгы, турмуштук кадимки эле көрүнүштөр чагылдырылгандыгына байланыштуу, б.а., алардын ырларын окуп жаткан окурман баланча ыр жаратылыш, же сүйүү, же өмүр жөнүндө деп бөлүп карай албайт. Алардын ырларында ойлор өтмө катар жуурулушкан, “таза байкоого” артыкчылык берилип, алар искусстводогу идеядан, жалпылоолордон, бүткөн жыйынтыктуу көрүнүштөрдөн баш тартышат. Ага караганда ар бир көз ирмемдик абалдарын, көз ирмемдик тышкы көрүнүштөрдү ырга салышат. Айталы, С.Акматбекованын “Терезедеги жарыгынын” биринчи бетиндеги “Бүтпөй калган сүрөт” аттуу ырында акын өзү сүрөттөп жаткан көрүнүштөрдүн демейдеги маанисин эмес, анын көз ирмемдик эң кыска учурлардагы өзүнүн көңүл туйгусуна кылган кармалгыс таасирлерин “кармап алып”, ошол таасирлерди сүрөт катары көз

алдыга тартат. Мындай поэтикалык абалдар Р.Карагуловада дагы арбын. Бул бир жагынан алардын дүйнө кабылдоодогу өзгөчө сезимталдыгына, экинчи жагынан дүйнөлүк адабияттан алган таасирлерине байланыштуу.

4-глава “Постсоветтик доордогу аялдар поэзиясы” деп аталып, **эки параграфты камтыйт. “Өткөөл (транзит) доор жана аялдар поэзиясы”** аттуу **биринчи параграф** аталган мезгил тилкесиндеги адабий процессти чагылдырат. Советтер Союзунун жоюлушу Кыргызстан үчүн коомдук-саясий, маданий жактан омурталдуу болду. Бир кездеги окурмандардын сүйүктүү гезит-журналына айланган “Кыргызстан маданияты” менен “Ала-Тоонун” чыгышы сээлдеп, бара-бара токтоп, 1990-жылдардагы коомдук турмуш, андагы оорчулук элди бир топ абдыратып койду. Китеп күйөрмандары, окурмандар гана тургай акын-жазуучулардын, илимпоз-сынчылардын өздөрү алапайын таппай калышты. Өзүнүн көзү барда берип, бирок кеч, көзү өткөндөн кийин, 2008-жылдын декабрында жарыкка чыккан маегинде адабияттын чыныгы күйөрманы, сынчы-адабиятчы С.Жигитов журналисттин: “Акыркы жылдары кандай чыгарма жараттыңыз?”, - деген суроосуна “Он жыл ичинде эч нерсе жараткан жокмун, себеби, көр оокаттын айынан университетте балдарды окутуп жүрөм, кээде макала жаза коюп, кээде интервью берип...” (21), - деп жооп берет. Бул жооп ошол мезгилдин кайсы акыны болсун айта кое турган жооп болушу мүмкүн.

Мисалы, М.Абылкасымованын “Ата-Журт дайым көңүлдө” (1987) жана “Үшүк” (2001) китептеринин ортосундагы он төрт жыл эмнени айтат? “Үшүк” китебинин алгачкы бетинде “1990-2001-жыл арасы” деген эскертүү берилгенине караганда, чакан китепке кирген чыгармалар аталган мезгил аралыгындагы акындык эргүүнүн болгон жемиши. Акын менен маектешкенибизде Союз таркагандан соң жүрөгүн боштук ээлеп, эч нерсеге ишенбей калганын айтат. Албетте, бүткүл өмүр-тагдырын, жашоосун, келечегин, бактысын бир партия менен камыр-жумур бирдикте көргөн, советтик коомдун жакшылыгын, өз Ата Журтунун, Ата-Конушунун ийгиликтерин ырга салып жашоосун көрктөгөн, Союзда аялзатынын ичинен жалгыз Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты катары көптүн көңүлүн бурган, калемдештеринин сүйүүсүнө да, арзуусуна да татыган баркы бийик Эл акыны үчүн ошол бийиктигин жоготуп алуу оңойбу? Албетте, Союз тарагандан кийин М.Абылкасымованын кадыры төмөндөй түшкөн жок. Болгону кеп көп улуттуу совет адабиятынын өкүлү болгон кыргыз совет адабиятынын капылеттен жок боло калганында болуп жатат.

Адабиятчы О.Ибраимов менен бул теманы талкуулаган учурда, Кыргызстан эгемендүүлүк алганда бир дагы кыргыздын жазуучусу же акыны “Манастын урпактары, биз акыры келип минтип көз карандысыздыгыбызга, өзүбүздүн элдүүлүгүбүзгө ээ болдук” деп куттуктап, маңдайы жарылып бир да сап бирдеме жазып коюшпаганы уят болгонун айтып, кейиген эле. Өлкөнүн тагдырындагы мындай бурулушту көкүрөгүндө балким туура деп кабылдаганы менен М.Абылкасымова сыяктуу Союздун кучагынан жаңы чыккан акын чаар ичегилик кылып кантип кубаттап жиберет эле.

Көп жылдык боштук жана тымызын көңүл чөгөттүктөн кийин, партиядан кол үзгөнүнөн дагы ачуу, андан дагы катуу тийген окуя өмүрлүк жолдошу С.Наматбаевдин дүйнөдөн өткөндөн кийинки көңүл дартын акын “Атаке баатыр” пьесасын жазуу менен айыктырган. Дегеле постсоветтик адабиятта кеңири орун алган тарыхый темаларга кайрылуу, өтүп кеткен эл, уруу баатырларын даңазалоо тенденциясы акындын чыгармачылыгынан дагы байкалат. “Үшүк” китебинде орун алган “Атаке баатыр жөнүндө баян”, “Аталар жана Ата Журт”, “Түлкү баатыр”, “Тоголок Молдо чоң атам”, “Курманжан датканын арманы” аттуу поэмага тете мазмундагы ырлары муну тастыктайт. Дегеле өз өлкөсүнүн өңчөй жакшы жактарын гана даңазалап көнгөн, алдына алтын таштаса дагы көңүлүн кайт кылган адамга, душманына ийилип бербеген акын аталган китепте дагы өңчөй ийгиликтерди, жакшы жышааналарды гана ырдоону ниет кылат.

Китептин кириш сөзүндө акын: “...Токтомушев аябагандай санжырачы киши эле. Какшап менин жети атамды сайрап санап санжырага салып отурчу эле. Ал кезде өткөн тарыхка катуу чектелүү салынган үчүн кайран кишилер билгендерине кичине кылчактоо менен абайлап мамиле кылып жүрүштү. Мени көргөндө оо, баатырдын кызы деп калышаар эле. Мен ошол сөз үчүн эле жети атама карыз экеними түшүнчүмүн” (3.5-б.), - деп жазат. Албетте, акындын айтканында кынтык жок, аталары үчүн сыймыктанаары анык, бирок ошол аталарын жазуунун өзү кайра куруунун, ачыктыктын, эгемендүүлүктүн шарапаты менен мүмкүн болуп отурбайбы.

Бул мезгилдин поэзиясына “Аян” темасы дагы мүнөздүү. Ошол эле М.Абылкасымованын Атаке баатырга арнаган ырында ушул түшүнүк орун алса, Ө.Бегалиеванын “Теңир, аалам жана мен” (1996) китеби бүтүндөй аян катары келген ырлардан турат.

К.Сариеванын “Асмансыз жылдар” аттуу китеби эң ириде таамай аталышы менен окурмандарынын, адабий журтчулуктун көңүлүн өзүнө бурду. Анткени китеп жарык көргөн мезгил эл А.Акаевдин башкаруусунан чындап тажап, катаалдык, тымызын жасалган кара

иштер, коррупциянын зардабынан караңгылыкка батып, асманды көрө албай калган кезең болчу. Г.Момунова, М.Мамазаирова, А.Бегимкулова сыяктуу акындардын граждандык, Б.Карагулова, М.Тураеванын интимдик, бул мезгилде адабиятка кадам койгон талапкерлердин С.Акматабекова менен Р.Карагулованын таасириндеги медитативдик ырлары аталган мезгилдин адабий картинасын түзөт.

“Кризистик доор жана аялдар поэзиясындагы идеялык-стилдик көрүнүштөр” деп аталган экинчи параграфта адабиятка жаңы кадам койгон жаш акындардын жана орто, улуу муун акындарынын постсоветтик учурда жараткан ырларынын мазмуну талдоого алынды. Чыгармачылыкка анчейин шарт жок деген менен бул мезгилде ыр китептердин чыгышы сээлдеген жок. Эң жашоого жөндөмүү жанр катары ырлар жазылып, китептер жарык көрүп жатты. Кеп алардын мазмуну кандай болгонунда.

Аялдар поэзиясындагы 70-жылдардын медитативдик поэзиясынын таасиринде башталган мунайымдуулук менен көңүл чөгөтүк өндөнгөн маанайлар өлкө эгемендикти алган жылдары чындап өз өнүгүүсүн улантты. Бир кездеги жок жерден санаачылдыкка баткан назик, чыгармачыл калемгерлер эми совет өлкөсүнүн тутумунан бөлүнүп, эсенгиреп турган өз кичи мекенинин маанай-туюмун жан-дүйнөсү менен туйбаганга аргасы жок эле. Бирок кандай болгон күндө дагы эл кара курсактын айласын таппай, акча бирдиги алмашып, өлкө жедеп кымбатчылыкка батып, үстүнө тартса, аягына жетпеген жармач жашоодо да калем кармагандардын шаабайы такыр эле сууп, кыймылсыз отуруп калган жок. Баягыдай план менен китептер басмадан чыгып, авторлору калем акы алган заман болбосо да, ар ким колунан келишинче китеп чыгарып, өлкөдөгү эгемендик адабияттын эгемендигине алып келди. Ал мезгилдин маанайын төмөнкү ырлар чагылдырат: “Ырларым, жол тарткыла, Ак таңдай жарылганы, Каржалган ой-сезимдин, Канына малынганы. Калкымдын кайратына, Канаттай тагылганы. Турмуштун жүрөгүнө, Туу болуп сайылганы!..” (8.39-б.)

Бул ыр 90-жылдары адабиятка келген талапкер С.Касымалиевага таандык. Светкүл өзүнүн дүйнө кабылдоосу аркылуу эл ичинде, өлкөдө, жалпы жер бетинде, ааламда болуп жаткан процесстерге өз алдынча баа берүүгө аракеттенет. Андагы абстракция катары байкалган нерсе акындын сүйлөбөгөндөр менен сүйлөшкөндүгү, кереңдерге угузандыгы, б.а., табият менен камыр-жумур бет келише, алардын шобурт-шоодурун тыншай алгандыгы, дүйнөсүн сезе алгандыгына байланыштуу. Акындын туюмунда ошол табият дагы өлкөнүн добушуна кулак төшөп, кыймылына көз салып тургандай

элести берет. Демек, акындын ырларындагы негизги идеялык өзгөчөлүк – өзү жашаган доор, замандын добушун кагаз бетине түшүрүп калганга далалаттангандык.

“Эшикте жаз... Эңсөөлөрдү делөөрүткөн, Наристенин балажууран жытындай. Чуркап чыгам көңүл тышка ээленип, Шаар турмушу чакчелекей чуу тынбай. Сансыз санаа тынчымды алып, Көөдөнүмдү тытмалайт, Булуттарды көшөгөлөп, Алтын чачын күн тарайт, Тынбайт санаа. Менде бүткүл дүйнөдөгү санаалар, Айылдагы тоолор күтүп жаткансыйт, Зарыгышып күтө берип чарчаган, Жоогазындар бариктерин ачкансыйт, Тынбайт санаа. Менде бүткүл дүйнөдөгү санаалар, Күткөнүшөт айылдагы талаалар, Бытпылдыктай торгой тилин безеген, Мен ойноочу таштар колун кезеген, Эшикте жаз Эңсөөлөрдү делөөрүткөн, Тынбайт санаа. Менде бүткүл дүйнөдөгү санаалар” (8.53-54-бб.).

Акын өз дилинде бүткүл дүйнө үчүн санаага батат. Кыргыз поэзиясындагы бир кезги, ошол эле аял заты баштаган медитативдик ырлардан айырмаланып, мында жеке кайгы эмес, элдин, өлкөнүн, дүйнөнүн кайгысы берилип, кайгынын себебине негиздер көп. Бирок ал кайгы эмнеден улам чыгып жаткандыгы, анын себептери чечмеленбейт. Аны издеп отуруунун дагы анчейин кажети жоктой. Анткени жаңы эле эгемендик алган кыргыз адамынын дүйнөсүндөгү болуп жаткан башаламандыкты, чаржайыттыкты, депрессияны, кризисти бул ырлар чагылтат. Ырлардын мазмуну гана тургай стилдик жагынан ички, тышкы тартиби дагы, күтүүсүз эркиндикке чыгып, өзүнүн алапайын таппай турган адамдын дүйнөсүнө коошуп тургандай. Бул мезгилдин Н.Абдразакова, А.Көкөева сыяктуу жаш акындарынын калемине дагы ушул көрүнүш мүнөздүү. Ал эми кризистик доор деп аталган бул мезгилде жазган ырларында орто муун акындары эмнени чагылдырат?

Аталган доорду өз өңү менен кагазга түшүрүп берген акын К.Сариева болду. “Асмансыз жылдар” (1999) жана “Аалам тепкичтери же өткөөл өмүр трактаты” (2005) деп аталган китептеринде биз сөз кылып жаткан кризистик доорду айкын чагылдырган ырлар орун алган. Мисалы: “Жол жүрбөй, жол бою керилген Көрбөдүм күздөгү айдоолор, Көңүлдү бурган да күз эмес Кыштагы өтүүчү шайлоолор.//Саргайган жалбырак эмей-ле Быйыл күз сапырат саясат. Саясат каркылдап каргалар Түнөккө чогулуп тарашат.//Күтүүсүз бирде ысып, бирде сууп, Бийликке умсунган адамдай. Чукулдан бурулуп, буйтаган Күз быйыл шамдагай шамалдай.//Жалпы элди кымынтып-кымсынтат А тирдик өкүмү баягы – Мыжыга кыскандай көр чалды Кызганчаак карт татар аялы.//Күн көрүп жайынча эл менен Кежир,

түнт эримдин эркинде. Жүрсөм да өткөнсүйм бул күздө Өлчөмү өзгө бир мейкингө” (18.86-б.). “1994-жылдын күзү” деп аталган бул ырда акын өлкө ичиндеги коомдук абалдын бир көрүнүшүн кабарлайт. Эл күзгү түшүм жыйноо эмес, кышта келчү шайлоонун камы менен омур-топура болуп жатканын бизге көптөн берки көндүм болуп калган шайлоо картинасы катары ачып берет.

“Көчөдө” деген дагы бир ырындагы: “... Максатсыз ойлорго чолоо жок. Каржысыз гезиттер чыга албай. Жабылып жатканда өндөнүп Жандуу, эски көрсөтмө куралдай. Келатам көчөдө, келатам Ой ордо ичинде. Ой ордо Эл эртең гезитти окушат Беттери чолоосуз толо ойго”, - деген, эгемендик учурдагы жабалактап чыга баштаган гезиттердин чыгып-чыкпоо, жабылуу абалдарын чагылдырат. Китептеги ырлар тартыштык, кедейчилик, базарлардын өсүшү, тил, улут маселеси, “күздүн мелүүн коңурлугун сезбей” элдин баары эле үйүнө азык, тамир-тезек топтоп, күйпөлөктөгөн күндөр, менчик топтоо, алып сатаарлык, жетип-жетпес айлык, пенсия, баанын өсүшү, “чындыктан жалганы көп турмуш”, “ушул заман бир жаңсыл болгуча түк ойгонбой уктап калгысы келген” адам, соодага эби жок калемгерлердин абалы ж.б. көйгөйлөр акын жүрөгүн тепчип өтүп, жүрөгүнөн сызылып чыккан муңайымдуу ырларга айланган.

Ү.Маматова, Б.Чотурова, Ф.Абдалова, Г.Шакирова, Т.Закирова, Ж.Акунова ж.б.лар дагы өз доорунун элесин элестүү чагылдырган ырларды жараткан. Айырмасы, жаш акындардын ырларына көбүнесе абстрактуулук мүнөздүү болсо, улуу акындарда конкреттүүлүк орун алып, алар доор кризисинин себеп-жөнүн туя билишет. Кылым акырында Ш.Дүйшеев сыяктуу акындар “Кайдыгерлик” деп, адам ниетинин бузулушун, карылар үйүндө күн кечиргендердин абалын, кыргыз тил тагдырын ырга салган учурда аларга калемдеш акын кыздардын дагы жигиттерден калышпай өз сөзүн айтып жатышы кыргыз тагдырына, өлкө, мекен келечегине аял заты дагы кем күйбөстүгүн, бир кезги Жаңыл мырза, Курманжан энелердин өрнөктүү тажрыйбасы уланып келе жаткандыгын далилдейт. Бул сыяктуу ХХ кылымдын аягындагы кыргыз аялдар поэзиясынын деңгээлин чагылдырган акындар кийинки кылымга поэзия жүгүн алып өтүп, өздөрүнөн кийинки келчү поэзия талапкерлерине үлгү болоордук туундуларды жаратып турганы кубанаарлык көрүнүш. Доорду кризистик, же дагы кандай деп мүнөздөбөйлү, кандай гана шарт болбосун көкүрөктү жара тээп чыккан поэзия өз учугун үзбөй турганына биз бөлүмдө сөз кылган көп ырлар мисал болот. Өлкө эгемендикти алган, биз кризистик доор деп мүнөздөп жаткан мезгил

тилкеси бардык чоң-кичине окуялары менен кыргыз аялдар поэзиясынан өз чагылышын ийгиликтүү тапкан.

Иштин **корутундусунда** төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылат:

1. Кыргыз аялдар поэзиясынын башаты элдик оозеки чыгармачылыктагы кошок, бешик ыры, каргыш, алкыш жанрларынан башталат. Аялдардын атынан ырдалуучу секетпай, күйгөн, арман ж.б.у.с. ырларын кыз-келиндер, апалар өздөрү чыгарган деп айтууга толук негиз бар. Бизге жеткен “Кыз менен жигиттин айтышы”, “Талым кыз менен Көбөктүн алым сабагы” сыяктуу чыгармалар ак жоолукчандардын дарамети эркектердикинен эч калышпастыгын күбөлөп турат. Жомокторундагы Жээренче, Акыл Карачач акыл-эстүү гана болбостон, кыйытып образдуу кеп айткан, метафоралуу ой жүгүртө билген. Демек, кыргыз сөз өнөрү аял затында да болгон. Кыргыз адабияты Октябрь революциясынан кийин эле пайда боло калган эмес, анын тамыры тереңде, байыркы замандарда.

2. Тарыхта ысымы белгилүү Бүргө хандын кызы Ак Шербеттен тышкары Акбермет Карагул кызынын, айтылуу кадимки Курманжан датканын, Бурулчанын азыноолак ырлары кыргыз кызы, кандай катаал шарт болбосун, өз барк-баасын билгендигин, өз заманындагы жалпы аял затынын көкүрөгүндөгү бугуп жаткан ойлорду чогултуп келип, өздөрүнүн сыбызгыган мукам добушу бар назик, ыйбаалуу ырлары аркылуу элге сунуштагандыгын көрсөтөт.

3. Кыргыз дүйнө таанымында аял заты абалтан баркталганын Умай жана Бугу эне түшүнүктөрү айгинелейт. Аял заты тарыхый жактан дагы маанилүү роль ойногондугун орус жана башка элдердин эмгектери тастыктайт. Этникалык менталитет менен адеп-ахлактын таасири эң чектөөчү фактор болгон кыргыз коомунда аялзат өкүлдөрү өздөрүндөгү чыгармачылык башталмаларды жүзөгө ашыра албай калган учурлар манасчы С.Орозбаковдун эки кызынын мисалында белгиленди.

4. Төл адабиятыбыздын, айрыкча ХХ кылымдын башындагы профессионал адабиятыбыздын алгачкы өкүлдөрүнүн аял затына карата оң өңүттөгү мамилелери, өз чыгармаларында аял затынын эркектер менен тең укуктуулугун, билимге умтулуусун ниет, тилек кылышы акырындап аялдардын маданиятка, адабиятка аралашып баштоосун шарттады. Өзүнө чейин З.Лепесова сыяктуу айрым өкүлдөрдүн ысымы айтылганы менен кыргыз адабиятынын алгачкы карлыгач акыны катары тарыхта калууга Н.Жетикашкаеванын чыгармачылыгы толук себеп болот. Н.Жетикашкаеванын артынан адабиятка келип кирген С.Абдыкеримова, М.Буларкиева, С.Абдыкадырова, Н.Жүндүбаева, З.Сооронбаева, Т.Адышева,

Ж.Тынымсеитова, М.Абылкасымова сыяктуу акындар негизинен өзүлөрүнө чейин акын жигиттер кайрылган коомдук темаларга кайрылып жүрүп отурушту. Эне-бала, эмгек, мекен, сүйүү темаларын коомдук алкакта чагылдырып, өздөрү дагы аялдар теңдигин тилек кылган ыр, поэмаларын жаратышты. Канткен күндө дагы алардын чыгармаларынан аял адамынын добушу угулуп турду. Өздөрүнүн жеке тагдырына байланышкан ой-толгоолор байкалды.

5. 60-жылдары жалпы союздук масштабдагы формалык жана мазмундук изденүүлөр кыргыз адабиятын, анын ичинде кыргыз аялдар поэзиясын дагы кыйгап өттү. Буга чейин негизинен салттуу формада ыр жазып келген М.Абылкасымованын “Эстелик сүйлөйт” поэмасы мазмундук да, формалык да жаңылык алып келген чыгарма катары кабылданды. 70-жылдардын башында кыргыз аялдар поэзиясында башталган медитативдик ырлар жалпы кыргыз адабиятындагы адабий өнүгүштүн жаңы кырын көрсөттү. Дегеле 60-70-жылдардын акын аял заты чоң адабий тарыхы жаратышып, адабияттын, поэзиянын горизонтун кеңейтишти.

6. 80-жылдары новатордук жаңы изденүүлөр байкалды. Б.Карагулова, Н.Ногойбаева, М.Тураева сыяктуу акындар сезимдик көрүнүштөрүн жылаңачтап көрсөткөн интимдүү темадагы ырларды жазып башташты. Бул тема өз кезегинде акын А.Бегимкулованын поэзиясында дагы орун алды. Ал эми башка акын кыздар демейдеги изденүүлөрүн улантып жүрүп отурушту. Адабий багыттардын бири эсептелген импрессионизмге мүнөздүү белгилер С.Акматабекова менен Р.Карагулованын поэзиясынан көрүндү.

7. Постсоветтик учурда жалпы кыргыз адабиятына мүнөздүү тарыхый темаларга кайрылуу көрүнүшү акын М.Абылкасымованын калеминен байкалды. Өткөөл доорду анчейин кубаттоо менен кабылдабаган акын ал мезгилдин картинасын ырга салганга караганда тарыхый темаларга кайрылууну туура көргөн өндүү кыргыз тарыхындагы жаркын нерселерди жазганга аракеттенди. Бул бир четинен оң көрүнүш катары кабылданса дагы, экинчи жагынан совет өлкөсүнүн, өз доорунун жалаң бийик ийгиликтерин ырдап келаткан акындын уруулук маанидеги “майда” темаларды жаратып калган “жеңилишиндей” дагы көрүндү. Бул мезгилде өздөрү “мага жогортон берилип жатат” деп түшүндүргөн аян ырлары пайда боло баштады. Бул өңүттө аял затынын өкүлү болгон Ө.Бегалиева деген автор алгачкылыкты байкатты жана ал изденүүлөр бүгүнкү күнгө чейин уланып келе жатат.

8. Постсоветтик учурда адабиятчы О.Ибраимовдун сөзү менен “кризистик ырлар” деп атоого боло турган маанайдагы ырлар арбын

жаралды. Бул көрүнүш жаш дагы, улуу дагы муундун өкүлдөрүнөн байкалды. Айырмасы жаңы муун өкүлдөрү өздөрүнүн кайгы-касыретинин себеп-жөнүн анча билбегендигин байкатса, улуу муундагылар аны жетик түшүнөөрү көрүндү.

9. Шарттуу түрдө С.Акматбекованын “Жамгыр” (1970) аттуу китебине чейинки акын аял затынын чыгармачылыгын “аялдардын поэзиясы” (“поэзия женщин”), ал эми “Жамгырдан” кийинки аялдар жаратмандыгын “аялдык поэзия” (“женская поэзия”) деп мүнөздөөгө боло турган картина байкалгандай болду. Жалпы жонунан С.Абдыкеримованын баласыздык ырлары, Ф.Абдалованын “Жүрөгүмдүн алдына жүрөк бүтүү” деген сабы сыяктуулар мисал болгондой, поэзиянын дагы жалаң гана аял заты айта алчу өз сөзү, кандай чебер, таланттуу болсо дагы акын жигиттер жеткилең айтып бере албаган өз нюанстары, сезим-гуйгулары бар экендиги айкындалды. Аялдар поэзиясынын алгачкы өкүлдөрүнүн чыгармачылыгындагы көркөмдүк-эстетикалык, философиялык мотивдер, идеялык-стилдик көрүнүштөр кийинки поэзиядан өз өнүгүүсүн тапты.

Диссертациянын негизги жоболору диссертанттын төмөнкү илимий макалаларында жарык көргөн:

1. Эгембердиева, А. Кыргыз аялдар поэзиясы: көркөм табияты, тарыхый өнүгүшү, идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрү [Текст] / А.Эгембердиева. – Бишкек: Айат, 2012. – 272 б.

2. Эгембердиева, А. «АЯЛДАН ГЕНИЙ ЧЫКПАЙТ...» же кыздар поэзиясынын табияты жөнүндө [Текст] / А.Эгембердиева // Вестник АУЦА. - 2003. - №1. - 146-151-бб.

3. Эгембердиева, А. Кыргыз дүйнөсүндөгү кошоктун орду жана турмуштук мааниси [Текст] / А.Эгембердиева // И.Арабаев ат. КМУнун жарчысы. - 2008. - 12-чыг. - 48-51-бб.

4. Эгембердиева, А. Кыргыз аял затынын совет мезгилине чейинки адабий-маданий турмуштагы абалы [Текст] / А.Эгембердиева // И.Арабаев ат. КМУнун жарчысы. - 2008. - 12-чыг. – 133-136-бб.

5. Эгембердиева, А. Нуркамал Жетикашкаеванын акындык изденүүлөрү [Текст] / А.Эгембердиева // Кыргыз тили жана адабияты. - 2008. - №14. – 92-96-бб.

6. Эгембердиева, А. Себепсиз бактылуу болуунун ырлары же акын Роза Карагулованын поэзиясы жөнүндө [Текст] / А.Эгембердиева // Современность: философские и правовые проблемы. Материалы XIII научно-теоретической конференции.– 2008. - 50-54-бб.

7. Эгембердиева, А. Роза Карагулованын ырларынын идеялык-көркөмдүк бөтөнчөлүгү [Текст] / А.Эгембердиева // Современность: философские и правовые проблемы. Материалы XIII научно-теоретической конференции. – 2008. - 54-58-бб.

8. Эгембердиева, А. Төкмөлүк жана айтыш өнөрүндөгү аялзатынын орду [Текст] / А.Эгембердиева // Вестник ИГУ. - 2009. - №22. – 205-211-бб.

9. Эгембердиева, А. Кыргыз аялдар поэзиясында сүйүү темасынын чагылдырылышы [Текст] / А.Эгембердиева // Наука и новые технологии. - 2010. - №9 . – 175-178-бб.

10. Эгембердиева, А. Сатин Абдыкеримованын акындык изденүүлөрү [Текст] / А.Эгембердиева // Гуманитарные проблемы современности. - 2011. - Выпуск 13. - 82-86-бб.

11. Эгембердиева, А. 20-30-жылдардагы кыргыз поэзиясында аялдар темасынын орун алышы [Текст] / А.Эгембердиева // Гуманитарные проблемы современности. - 2011. Выпуск 13. - 86-90-бб.

12. Эгембердиева, А. З.Сооронбаеванын алгачкы поэтикалык изденүүлөрү [Текст] / А.Эгембердиева // Кыргыз тили жана адабияты. - 2011. - №20. – 141-143-бб.

13. Эгембердиева, А. 60-жылдардагы коомдук-саясий контекст жана аялдар поэзиясы [Текст] / А.Эгембердиева // Кыргыз тили жана адабияты. - 2011. - №20. – 143-148-бб.

14. Эгембердиева, А. Постсоветтик доор жана кыргыз аялдар поэзиясы [Текст] / А.Эгембердиева // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. - 2011. - 3-чыг. - 299-307-бб.

15. Эгембердиева, А. Постсоветтик доор жана кыргыз аялдар поэзиясындагы айрым көрүнүштөр [Текст] / А.Эгембердиева // Вестник ИГУ. - 2011. - №29. – 195-199-бб.

16. Эгембердиева, А. Н.Жүндүбаеванын алгачкы китебиндеги идеялык-тематикалык изденүүлөр [Текст] / А.Эгембердиева // Вестник ИГУ. - 2011. - №29. – 200-203-бб.

17. Эгембердиева, А. М.Абылкасымованын поэзиясында граждандык теманын ачылышы [Текст] / А.Эгембердиева // БГУ жарчысы. - 2011. - №3 (20). - 195-196-бб.

18. Эгембердиева, А. 80-жылдардагы поэтикалык импрессионизм [Текст] / А.Эгембердиева // БГУ жарчысы. - 2011.- №3 (20). - 210-212-бб.

19. Эгембердиева, А. 70-жылдардагы медитативдик лирика С.Акматабекованын поэзиясынын мисалында [Текст] / А.Эгембердиева // Н.Исанов ат. КМКТАУнун жарчысы. - 2011. - № 4(34). – 174-178-бб.

20. Эгембердиева, А. Кризистик доор же XX-XXI кылымдардын чегиндеги кыргыз аялдар поэзиясындагы идеялык-стилдик көрүнүштөр [Текст] / А.Эгембердиева // Н.Исанов ат. КМКТАУнун жарчысы. - 2011. - № 4 (34). – 178-182-бб.

21. Эгембердиева, А. М.Абылкасымованын “Эстелик сүйлөйт” жана С.Жусуевдин “Тирүүлөргө” поэмаларынын үндөштүгү [Текст] / А.Эгембердиева // И.Арабаев ат. КМУнун жарчысы. - 2011. - 12-чыг. - 242-245-бб.

22. Эгембердиева, А. Кыргыз аялдар поэзиясынын изилдениш тарыхы [Текст] / А.Эгембердиева // И.Арабаев ат. КМУнун жарчысы. - 2011. - 12-чыг. – 245-247-бб.

23. Эгембердиева, А. Тенти Адышеванын акындыкка келүү тагдыры жана изденүүлөрү [Текст] / А.Эгембердиева // И.Арабаев ат. КМУнун жарчысы. - 2012. - №1 . – 119-121-бб.

24. Эгембердиева, А. Жумакан Тынымсеитованын акындык изденүүлөрү [Текст] / А.Эгембердиева // И.Арабаев ат. КМУнун жарчысы. - 2012. - №1 . – 121-123-бб.

25. Эгембердиева, А. Кыргыз аял акындарынын поэма жанрындагы изденүүлөрү [Текст] / А.Эгембердиева // Социальные и гуманитарные науки. - 2012. - №1-2 . – -бб.

26. Эгембердиева, А. Эне-бала темасынын кыргыз аялдар поэзиясында орун алышы [Текст] / А.Эгембердиева // Наука и новые технологии. - 2012. - №4 . – -бб.

27. Эгембердиева, А. Н.Жетикашкаева менен Н.Жүндүбаеванын поэзиясында эмгек темасынын чагылдырылышы [Текст] / А.Эгембердиева // Известия вузов. - 2012. - №4 . – 253-255-бб.

Авторефератка колдонулган адабияттар:

1. **Абдыкадырова, С.** Кыз кыялы [Текст] / С.Абдыкадырова. – Ф.: Кыргызмамбас. 1961.

2. **Абдыкеримова, С.** Талант толкуну [Текст] / С.Абдыкеримова. – Ф.: Кыргызстан. 1988. – 104 б.

3. **Абылкасымова, М.** Үшүк [Текст] / М.Абылкасымова. – Б., 2001. – 220 б.

4. **Адышева, Т.** Заманым [Текст] / Т.Адышева. – Ф.: Кыргызмамбас. 1961.

5. **Адышева, Т.** Чыгармалар жыйнагынын бир томдугу [Текст] / Т.Адышева. – Ф.: Кыргызстан. 1987.

6. **Адышева, Т.** Кылы үзүлгөн комузум [Текст] / Т.Адышева // Кыргызстан маданияты. 1987. 5-март.
7. **Артыкбаев, К.** XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы [Текст] / К.Артыкбаев. – Б., 2004.
8. **Байгазиев, М.** Үнсүз кыйкырык [Текст] / М.Байгазиев, С.Касымалиева. – Б., 1996.
9. **Буларкиева, М.** Памир гүлдөрү [Текст] / М.Буларкиева. – Ф.: Кыргызмамбас. 1961.
10. **Жетикашкаева, Н.** Ырлар жана поэма [Текст] / Н.Жетикашкаева. – Ф.: Кыргызстан. 1978. – 184 б.
11. **Жумабаев, И.** Тенти Адышева [Текст] / И.Жумабаев. Китепте: Кыргыз адабиятынын тарыхы. 7-том. – Б., 2002.
12. Жумакан [Текст]. – Б.: Кыргызстан, Ала-Тоо, 2000. – 376 б.
13. **Жүндүбаева, Н.** Алгачкы жаңырык [Текст] / Н.Жүндүбаева. – Ф.: Кыргызмамбас. 1960.
14. **Ибраимов, О.** Көз караш [Текст] / О.Ибраимов. – Ф.: Кыргызстан. 1985.
15. **Карагулова, Р.** Капчыгай [Текст] / Р.Карагулова. – Б.: Адабият. 1991.
16. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 1-том [Текст]. – Ф.: Илим. 1987. – 821 б.
17. Мекенимди ырдаймын (Кыргыз Республикасы менен кыргыз акындарынын ырлары жана поэмалары) [Текст]. – Ф.: Кыргызстан. 1974. – 172 б.
18. **Сариева, К.** Асмансыз жылдар [Текст] / К.Сариева. Китепте: Аалам тепкичтери же өткөөл өмүр трактаты. – Б.: Бийиктик. 2005.
19. **Сооронбаева, З.** Менин айлым [Текст] / З.Сооронбаева. – Ф.: Кыргызмамбас. 1960.
20. **Токомбаев, А.** Чыгармалар. 1-том [Текст] / А.Токомбаев. – Ф.: Кыргызмамбас. 1958.
21. **Шакир, О.** Эл байыса, турмуш оңолсо, адабият да оңолушу мүмкүн [Текст] / О.Шакир // Кыргызстан маданияты. 2008. 19-21-декабрь.
22. **Эркебаев, А.** Акын кыздын ырларын окуп (Акын С.Акматбекова) [Текст] / А.Эркебаев // Ленинчил жаш. 1973-жыл, 23-июнь.
23. <http://gumilevica.kulichki.net/EAB/eab02.htm>

Эгембердиева Аида Абдыжапаровнанын
10.01.01 - кыргыз адабияты адистиги боюнча филология
илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган “Кыргыз аялдар поэзиясы: көркөм табияты,
тарыхый өнүгүшү, идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрү” аттуу
темадагы диссертациясына
РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: адабият, ыр, аялдар поэзиясы, акын, жанр, тема, лирикалык каарман, доор, мазмун, форма, изденүү, көркөм табият, идеялык-стилдик өзгөчөлүк, сезим, тажрыйба.

Изилдөөнүн объектиси кыргыз профессионалдык адабиятынын бир тилкеси болгон аялдар поэзиясы болуп саналат. Изилдөөнүн предмети катары дээрлик бир кылымдык мезгил ичинде аял заты тарабынан жаралган көркөм ыр туундулары эсептелет.

Диссертациянын негизги максаты – кыргыз аялдар поэзиясынын генезисин, калыптануу, өнүгүү тенденцияларын, эволюциясын иликтөө.

Изилдөөнүн усулдары жана аппаратуралар:

Диссертациянын теориялык жана методологиялык негизин ыр, поэзия маселелери боюнча жазылган орус жана кыргыз адабиятчыларынын адабий изилдөө эмгектери түздү. Изилдөө процессинде системалуу, тарыхый, салыштырма изилдөө усулдары колдонулду.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы. Диссертацияда кыргыз аялдар поэзиясынын көркөм табияты, тарыхый өнүгүшү, идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрү талдоого алынды.

Колдонуу боюнча сунуштар: Изилдөөнүн теориялык-методологиялык жыйынтыктарын кыргыз аялдар поэзиясы боюнча адистештирилген курстарды, атайын курстарды жана семинарларды өтүүдө колдонууга болот.

Колдонулуучу тармактар. Изилдөөдө иштелип чыккан критерийлер жогорку окуу жайларынын филологиялык эмес факультеттеринин студенттеринин көркөм, маданий аң-сезимин өнүктүрүүгө багытталган программаларды түзүүгө негиз катары кызмат өтөйт. Кыргызстандын гендер саясатына бул изилдөөнүн алгачкы бөлүмүндөгү маалыматтар толугу менен туура келет.

РЕЗЮМЕ

Эгембердиева Аида Абдыжапаровна

«Кыргызская женская поэзия: художественная природа, историческое развитие, идейно-стилевые особенности»

**Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности
10.01.01 – кыргызская литература**

Ключевые слова: литература, женская поэзия, поэт, жанр, тема, лирический герой, эпоха, содержание, форма, поиск, художественная литература, идейно-стилевые особенности, чувство, опыт.

Объектом исследования является часть кыргызской профессиональной литературы – женская поэзия. Предметом исследования выступают художественные лирические произведения, созданные женщинами в течение последнего столетия.

Основная цель диссертации – проанализировать генезис, формирование, тенденции развития, эволюцию поэзии кыргызских женщин.

Методы исследования:

Теоретическая и методологическая основа диссертации сформирована на исследовательских трудах русских и кыргызских литераторов по вопросам лирики и поэзии. В исследовании использованы систематические, исторические и сравнительные методы изучения.

Полученный результат и его новизна: В диссертации проанализированы художественная природа, историческое развитие, идейно-стилевые особенности поэзии кыргызских женщин.

Применение: Теоретические и методологические итоги исследования могут быть использованы для проведения специализированных курсов по поэзии кыргызских женщин, а также семинаров и различных курсов.

Направления для применения: Выработанные в процессе исследования критерии, могут служить основой для составления программ, направленных на развитие художественного и культурного сознания студентов, обучающихся в не филологических факультетах высших учебных заведений. Информация первой части исследования полностью соответствует гендерной политике Кыргызстана.

SUMMARY

Poetry of Kyrgyz Women: Nature of Art, Historical Development, Ideological and Stylistic Peculiarities.

This dissertation is submitted on 10.01.01 – Kyrgyz literature in fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philology by Aida Egemberdieva.

Key words: literature, poems, women's poetry, poet, genre, theme, lyric hero, era, content, form, search, fiction, ideological and stylistic peculiarity, feelings, experience.

Research object: women's poetry as a part of Kyrgyz professional literature. The subject of the research is fiction and lyric poetry written by women of the last century.

Main purpose of the dissertation: is a literary analysis of the genesis, formation, development tendencies and evolution of Kyrgyz women's poetry.

Research methods:

Theory and methodology of the dissertation is based on research works of Russian and Kyrgyz writers on poems and poetry issues. In this dissertation, systematic, historical and comparative research methods were used.

Research results and its relevance: Nature of art, historical development, ideological and stylistic peculiarities of Kyrgyz women's poetry is analyzed.

Recommendations for use: Theoretical and methodical results of the research could be used to conduct specialized courses on Kyrgyz women's poetry, as well as other different seminars and courses.

Applied areas: Criteria developed during the research could be used as a basis to work out programs in improving art and cultural consciousness of students from non-philology departments. The information of the research's first part fully conform with the gender policy of Kyrgyzstan.

Эгембердиева Аида Абдыжапаровна

Кыргыз аялдар поэзиясы: көркөм табияты, тарыхый өнүгүшү,
идеялык-стилдик өзгөчөлүктөрү

Подписано к печати 25.07.2012

Формат 60x84 1/16

Объем 3,1 п.л.

Бумага офсетная

Тираж 100

Отпечатано в типографии “Махprint”
г. Бишкек, ул. Курманжан Датки, 207

Тел.: 0312 483185